

ZAČETEK BOJA ZA REALISTIČNO SMER V HRVATSKI KNJIŽEVNOSTI

F. PETRE

V vsej prvi polovici XIX. stoletja je imel hrvatski fevdalizem še polne gospodarske in politične privilegije. Obvladoval je sabor, posedoval zemljo in izkoriščal kmečke množice. Naslanjal se je na naturalno gospodarstvo, kapitalizem se še ni razvil, da bi ga ogrožal. Nevarnost zanj je predstavljal le sosednji madžarski fevdalizem s svojo staro težnjo po nadvladi nad hrvatskim ozemljem.

V boju proti tujemu imperializmu se je pridružila hrvatskemu plemstvu po letu 1830 nova družbena sila, hrvatsko meščanstvo. Oba razreda, stari plemiški in novi meščanski, sta imela skupnega zunanjega sovražnika, zato se ni takoj čutilo, da pri naša politični nastop nove plasti obenem tudi notranjo diferenciacijo na Hrvatskem samem. Gaj je sodeloval s fevdalci, nadaljeval in podpiral boj v njihovih političnih ustanovah, celo privajal za meščanstvo mimogrede dotedanje izključne pravice plemstva, na primer nošenje orožja pri političnih manifestacijah, se kot človek neplemiškega porekla sploh dobrikal plemstvu in deloma s pomočjo fevdalcev organiziral ilirsko gibanje. Vstopil je v obrambo za zaščito hrvatskih nacionalnih pravic, ni pa nastopil proti domačemu plemstvu za izpremembo hrvatskih socialnih razmer. Še manj ostro je bilo njegovo stališče do cesarskega absolutizma in nemštva sploh, saj je mogel pričeti z meščanskim političnim gibanjem le s pristankom dvora in dunajske vlade, ker sta se bala rastoče madžarske moči in ji zato iskala hrvatsko protiutež.

Zaradi takih notranjih protislovij in zaradi napačno zastavljene rešitve nacionalnoga vprašanja južnoslovanskih narodov je ilirizem kasneje moral propasti. Ni se pa mogel ustaviti proces, iz katerega je Gajeva akcija zrasla, razvoj meščanstva na Hrvatskem.

V okviru rasti hrvatskega meščanstva je oživelo tudi slovstvo ilirske dobe.

Skladno z razvojem pri ostalih južnoslovanskih narodih se je hrvatska književna produkcija v tej dobi otresala vpliva cerkve in njenih potreb nabožnega slovstva. Vodilno vlogo v književnosti so začeli prevzemati kulturni predstavniki meščanstva. Z rastjo nove družbene plasti so se začeli odpirati književnosti razgledi, kot jih dotlej ni mogla imeti. Del hrvatske inteligence, ki ni izgubil stik z ljudstvom, bi moral vzeti nase boj proti socialni zaostalosti in politični brezpravnosti kmečkih množic. Postati bi moral nosilec novih pogledov na družbo in človeka. Naloga književnosti je bila, da sprosti širše borbene sile iz ljudstva in ga osvobodi predsodkov in pogledov, ki sta mu jih stoletja vcepljala fevdalizem in cerkev. V narodu, ki ni bil politično samostojen in ni imel lastne države, bi morala postaviti nacionalno vprašanje. Literatura bi morala slediti naprednim razvojnim smernicam življenja in s tem stopiti na pot umetniškega realizma.

Gajevo gibanje, ilirizem, se je trudilo, da bi zajelo in vključilo vase vse, kar je bilo povezano z nacionalnim razvojem. Hotelo je na ta način pospešiti politično prebujenje hrvatskega naroda in utrditi politične postojanke hrvatskega meščanstva. Književnost je rasla v najtesnejši odvisnosti od dnevno-političnega boja.

Hrvatski književni razvoj v dobi ilirizma ima zato črte, kakršnih ne najdemo pri ostalih slovanskih narodih. Njegova pot do prvih začetkov realistične umetnostne metode je bila težja kot drugod, kajti poleg splošnih, kot jih srečujemo povsod, je morala odstraniti še posebne, lokalno hrvatske ovire.

I. Dubrovniški tradicionalizem

Ožja Hrvatska je imela do Gajevega nastopa nekoliko kajkavske književne tradicije. Umetniško je bila brezpomembna, toda uspelo ji je, da je do neke mere normirala kajkavski govor kot hrvatski knjižni jezik. V prvem letu izdajanja »Danice« (1835), literarne priloge Gajevih »Novin«, so se pisci priključili starejšemu razvoju in rabili kajkavski knjižni jezik. Kot je bil še neizoblikovan, je bil naročnikom domač in blizek, ker so se zbirali po večini iz Zagreba in ožje Hrvatske, ne pa tudi iz Slavonije in Dalmacije.

Tak je bil le začetek. Kajkavščina kmalu ni več odgovarjala Gajevim splošnim političnim nameram. Njegova zasnova ilirizma je vključevala prvič celotno Hrvatsko (Hrvatsko, Slavonijo in Dalmacijo) in drugič ostale južnoslovanske narode, zlasti Slovence in Srbe.

V težkih okoliščinah, v katerih je pričel graditi novo Hrvatsko ali »Ilirijo«, je skušal Gaj izkoristiti vsako prednost, ki bi lahko podprla uspeh. Iz tedanje neznatne kajkavske književnosti je hotel ustvariti ilirsko književnost, ki naj bi postala osrednja privlačnost narodnega preroda. Večina domoljubnih pesnikov je bila vključena v gibanje. Leta 1836 je Gaj zamenjal kajkavski knjižni jezik s štokavskim. S tem je dosegel prvič, da so imele vse hrvatske pokrajine isti knjižni jezik, drugič pa jih je povezal še z novo knjižno tradicijo pri Srbih. Z Gajevo reformo so dobili Hrvatje in Srbi enoten knjižni jezik. Za okrepitev literarne in s tem politične moči se je Gaj istočasno s sprejemom štokavščine odločil še za drugo reformo na literarnem področju.

Hrvatski narod je imel v svoji preteklosti poleg novejše kajkavske književne produkcije še veliko tradicijo dubrovniške književnosti iz XVI. in XVII. stoletja, nastale v posebnih okoliščinah v Dalmaciji pod vplivom italijanske renesančne književnosti. Zveze med njima so bile šibke in pretrgane. Da bi predočil ilirizem v slavi dolgega zgodovinskega razvoja, je postavil Gaj novo ilirsko književnost na dubrovniške temelje. V posebnem Proglasu za štokavski jezik iz novembra 1836 je pisal, da je to obenem tudi jezik, s »koim smo si neprecenjeno književno blago od četrdeset i više izverstnih (klasičnih) spisateljah Parnasa Ilirskog iz stare ilirske Atene — Dubrovnika (Raguze), i druge mnogovažne književne proizvode, kanoti naše starinsko dedinstvo prirodjenim pravom nasopet privlastili«¹).

Krog Gajevih sodelavcev in pesnikov »Danice« je res sprejel stari dubrovniški jezik za vzorec novega hrvatskega pesniškega in proznega jezika. Dubrovniški pesniki so postali silno priljubljeni v ilirski družbi. Vodilni pesniki in pisci so si izposojali njihov besedni zaklad in se učili njihovo sintakso. Ilirizem je dajal daniški liriki snov za narodno-politične budnice in za slavospeve voditeljem, a dubrovniška književnost pesniški jezik in oblike. Iz teh dveh prvin so varili ilirski pesniki pretežni del nove poezije. Neizumetničen govor se je mogel uveljavljati le v narodnih pesmih, ki jih je objavljala »Danica«. Slovnice so opozarjali v zvezi z zvočnostjo italijanskega jezika, pri katerem so se učili dalmatinski renesančni pesniki, na novi ilirski knjižni jezik in ga proglašali za najlepši slovanski jezik: »Jezik ilirski odilazi sva slavjanska narečja svojom krepostju i lepglasnošću, i podoban je italianskomu ovomu k pesničtvu dostojnomu medju rimskimi (romantičkimi) jezici«²).

Literarni historizem je dobil kmalu svojo vzporednico v literarnem tradicionalizmu. Kot je našel Gaj zgodovinsko oporo

¹) Dr. Ludevít Gaj, I. i učrednik: PROGLAS, Danica Ilirska II, (3. XI. 1836).

²) Michl J. J., Pravopis ilirski i razlika medu jezikom českim i slovanskim, Praga, 1836, 146.

za književnost, je ilirski politični ideolog grof Janko Drašković naslonil politično zamisel »Ilirije« na staro državnopravno ureditev Hrvatske iz dobe pred izgubo narodne samostojnosti. Namesto da bi utemeljil hrvatsko zahtevo po ločitvi od Madžarske z naravno pravico vsakega naroda do svobode, jo je opravičeval s hrvatskimi historičnimi pravicami.

Ilirska težnja po jezikovnem povratku v staro, preživelo dobo ni bila povsem osamljen pojav med slovanskimi slovstvi. Podoben primer je preživela tudi Češka ob koncu mračne, negotove dobe svoje zgodovine, v kateri je propadel češki jezik na golo, najnujnejše razgovorno sredstvo, medtem ko sta se v znanosti in umetnosti razbohotili latinščina in nemščina. Tudi prvi češki prerodni delavci so oklevali, ali naj obnové literarno češčino, ki je bila v veljavi pred bitko na Beli gori v začetku XVII. stoletja, ali naj si ustvarjajo nov jezik, kakršnega bo pač narekovalo sodobno življenje? Za prvo pot je govorila težnja, da bi ohranili čistost stare češčine, za drugo ozir na razvoj jezika v teku poldruega stoletja in na novi besedni zaklad. Zmagalo je seveda drugo načelo³⁾.

V hrvatskem primeru je ostalo pri dubrovniškem tradicionalizmu. Ako bi pisci mislili na razvoj književnosti same, se ne bi odločili za tako pot, marveč pustili knjižnemu jeziku prost razvoj. Lahko bi zavrgli kajkavščino in sprejeli štokavščino toda ne oblike preživelih, izumetničenih dalmatinskih pesnikov pač pa sveži ljudski govor, kot ga je sprejel Vuk Karadžić. Odločil je politični vidik, pod katerim si je Gaj prizadeval, bi čim bolj utrdil položaj ilirizma. Skozi romantična očala ne sredne povezanosti s preteklostjo je gledal zagrebški literarni krog na dubrovniško književnost kot na vtelesenje najilirske tvorne sile. Prisojal je dalmatinskim renesančnim romancem, zlasti Gunduliću, večjo umetniško vrednost, kakor remu koli sodobniku v vsej novi evropski književnosti.

S priključitvijo na omrtvelo dubrovniško poezijo hrvatska književnost takoj v začetku Gajeve dobe izgradi lastna estetska načela, kakršnih ni imela kaka druga knj. Gaj imenuje dubrovniške pesnike ilirske klasike. V ilirizmu je mešanica klasicizma, z njegovim dogmatičnim vanjem uveljavljenih pesniških norm, in romantike, ki zatonele kulture.

Dubrovniška književnost je nastala v dobi razsvetljenstva in patricijskega mesta v posebnih gospodarskih pogojih. Ko je propadala republika in slabela nje funkcija posrednika med prekomorskimi deželami, zaledjem na Balkanskem polotoku, je zamirala tu

³⁾ Gláj Palacký F., Předmluva ke vlastenskému čtení Českého musea (ČČM) X¹, 1837, 4.

ratura. Poživiti omrtvelo slovstvo s prenosom v druge razmere in na drugo ozemlje je bil v naprej obsojen jalov trud. Gospodarske in družabne korenine, iz katerih je bila zrasla dubrovniška literatura, so bile porezane. Prav tako pa je šel po jalovi poti poskus, da bi se mogle v stari, okoreli obliki razcveteti sveže ustvarjalne sile nove meščanske Hrvatske. Toda Gajev krog se je odločil za tako pot, vsak nastop proti sprejetemu književnemu načelu bi bil v posebnih razmerah tedanjega Zagreba izredno nepopularen.

Prehod meščanstva k politični aktivnosti se je izvršil z vročico vzhicjenja. Zagreb se je opajal z budnicami in bakladami. Narodna zavest se je širila z izredno naglico. Vse družabno življenje je dobivalo naroden poudarek. Gajevi pristaši so prirejali narodne zabave, igrale so narodne godbe, zimski plesi so dobili ime narodnih plesov. Ilirci so s hlastno odločnostjo gradili temelje ločene narodne gospodarske in kulturne organizacije, ustanovili so narodno založbo, tiskarno, čitalnico, gledališče in gospodarska društva. Zlomili so fevdalno brezpravje žene v politiki in jo pritegnili k političnemu delovanju. Javni nastopi so dobivali že značaj grozečih demonstracij proti madžarofilskemu plemstvu in meščanstvu. Domoljubje se je razžarelo v široko, bučno vrenje, ki je skrivalo v sebi tako silo, da je v kratki dobi nekaj let izpremenilo miselnost meščanstva, podeželske inteligence in dela malega plemstva. Literatura ni stala kje na robu življenja. Pesnik, ki bi se uprl po Gaju utrti smeri, bi tvegala konflikt z družbo. Med osnovna načela narodnega gibanja je postavljala Gaj nujnost narodne sloge. Krog okoli njega je bil opojen od političnih uspehov, a začeto gibanje izpostavljeno še prevelikim nevarnostim, da bi bile mogle nastati polemike o pravilnosti ali škodljivosti posnemanja dalmatinskih pesnikov. Kritika izbrane smeri bi pomenila rušenje sloge, ker v ilirski družbi ni bilo javnega vprašanja, ki bi ne bilo politično vprašanje. Dokler so smatrali ilirsko književnost za sestavni del političnega gibanja, so vrednotili njeno liriko po službi, ki jo je opravljala za politiko. Tudi pesniški naraščaj, ki je vstopal v Gajev krog, je sestavljala svojo liriko po utrjenem dubrovniškem vzorcu.

2

In vendar se je kritika dubrovničanstva pojavila že takoj v tednih, ko je Gaj razglasil novo smer. Nehvaležne naloge se je lotil prvi ilirec, ki ni bil Hrvat.

V prvem letniku »Danice« je Gaj priobčil Vrazovo pesem »Stana i Marko«. Objava je imela političen poudarek, kar je pričal tudi podpis: Stanko Vraz, Ilir iz Štajera. Med mladim slovenskim pesnikom in uredništvom so se spletale tesne vezi, vendar je Vraz po prvi objavi čakal nad leto dni zaman, da bi

zagledal na straneh »Danice« še kako svojo pesem. Ko je videl iz Gajevega Proglasa, da se bo s kultom dubrovniške tradicije ilirska književnost še bolj oddaljila od njegove lastne pesniške smeri, je napisal Ivanu Mažuraniću pismo z odklonilnimi pripombami k posnemanju dubrovniških pesnikov⁴). Ivan Mažuranić je bil tedaj Gajev pomočnik pri urejanju »Danice«; pismo je bilo torej namenjeno uredništvu in vsemu literarnemu krogu.

Vraz je s tem pismom pričel boj, ki je trajal polno desetletje.

S kakšnimi pomisleki je bil izrečen prvi dvom v pravilnost ilirske literarne smeri? Kakšna načela so se zdela za razvoj hrvatskega jezika in književnosti pravilnejša že v dobi sami?

Vraz je s tem pismom pričel boj, ki je trajal polno desetletjske generacije, ki se je šolala okoli 1830, je vstopil v slovensko književnost v letih, ko je doživela močan razvoj z nastopom prve slovenske meščanske generacije s Prešernom na čelu. Slovenska literatura je dobila s Prešernovimi pesmimi v »Kranjski Čbelici« prve resnično umetniške stvaritve. V njih sta bila završena klasicizem in prosvetljenska lirika, a tudi slovanskoromantični program posnemanja narodnih pesmi v umetni poeziji. S tem se je slovenska literatura osvobodila tradicije iz preteklosti in vse časovne navlake romantične šole. Krenila je na pot točnega psihološkega opazovanja in upodabljanja življenske resničnosti. Jezik nove poezije je bil zdrav, dognan, umetniško izbrušen izraz nepokvarjene, žive ljudske govornice. V pesniških formah se je nova slovenska poezija odvrnila zgolj od posnemanja vzorcev narodnih pesmi. Z virtuoznim metričnim mojstrstvom jo je bogatil Prešeren v pravo zakladnico antičnih, renesančnih, orientalskih in modernih pesniških oblik. Z vsem tem je stopala slovenska poezija trdno na pot realistične umetnostne metode. Prešeren ni bil sam, z njim je nastopala cela generacija. Vse njihove izjave kažejo, da so se do dna zavedali pomena svojega dela. Čop je tudi teoretično, načelno razčlenjal razvoj ter opredelil pot generacije in značaj nove poezije vprav kot nastop meščanstva, tedanje napredne sile v družbenem razvoju.

Mladi pesnik Vraz, graški jurist, je napeto spremljal organizatorično, pesniško in polemično delo, ki ga je vršil ljubljanski krog, iskal je zveze z njim, potoval v Ljubljano in se v podrobnostih seznanil z njihovimi pogledi in načrti. Zdelo se je, da bo šel sam po slični poti. Obenem je kazal tako vnemo za poznanje sodobnih evropskih književnosti, da je bil zelo slab študent. Toda opojil ga je Gajev politični program za južne Slovane, a zopet ne toliko, da bi bil pripravljen zavreči svoje literarne nazore. Iz tega se je rodila njegova kritika dubrovniške smeri.

⁴) Vraz — Ivanu Mažuraniću 15. XII. 1836, obj. Šrepel M., Vrazova pisma, Gradja za povijest hrv. književnosti (Gradja) I, 1897, 240—4.

Način, kako si je Vraz zastavil kulturni problem ilirizma, kaže, da se je narodno prebujena inteligenca z literarnimi delavci na čelu zavedala svoje vloge v absolutistični Avstriji Metternichove dobe. Kaj je naloga literature, se vprašuje Vraz v pismu Mažuraniću? Da izобрази ljudstvo, ki živi v popolni kulturni zaostalosti. Ali bo mogel Gajev krog izvesti to nalogo s kulturnim programom, ki posnema preživele dubrovniške pesnike? V mrtvi črki jezika, ki je daleč od razgovornega jezika ljudstva? Odgovor je bil seveda negativen. Proti dubrovniški smeri je postavil Vraz zahtevo, naj sprejmejo ilirci za svoj knjižni jezik sodobno štokavščino in nadaljujejo nego jezika v smeri, ki sta jo utrla Dositej Obradović in Vuk Karadžić. Vraz je smatral kulturno zaostalost hrvatskih oziroma ilirskih množic za tolikšno, da se mu ni zdelo umestno, če bi se umetna poezija oddaljila od narodne. Predlagal je, naj bi za začetek jemala le najenostavnejše snovi in posnela iz narodnih pesmi tudi njihovo mitologijo in junake. Ilirska književnost bi morala ostati taka vse dotlej, dokler čitatelji ne bi razumeli zrelejših vrst pesništva.

Poskus štajerskega pesnika ni rodil upeha. Odgovora iz uredništva ni bilo, »Danica« je nadaljevala s svojo smerjo. Gaj je tudi v tem primeru ravnal kot v vseh podobnih. Nerad je odgovarjal s pismi in se sploh izogibal načelnemu razpravljanju ali polemikam. Od pripadnikov je zahteval, da so se zaradi sloge podredili poti, ki jo je ubral. Vraz sam pa je pričel s pesnikovanjem v smeri, kot jo je predlagal Ivanu Mažuraniću. Toda tudi njegovih pesmi niso objavljali. Ostali ilirski pesniki so se v »Danici« zvesto ravnali po dubrovniških vzorcih, kot kaže na primer naslednja, težko razumljiva pesem mladega Ivana Trnskega:

Glej, jak tašti neznalica
blago svetlo sam i hara,
I od istine dalek lica
U ponorah dnu tumara.

Tu u primer bedna cervaa:

U prahu se svia, plazi —
A za ništar tam se herva,
Čovečanstvo nogom gazi...⁵⁾

Za Vraza se je položaj nekoliko izpremenil, ko so se v poletju 1837 davorijski poetje »Danice« po prvem zaletu izpeli in je imelo uredništvo le skopo izbiro gradiva. Takrat so začeli objavljati Vrazove »Djulabie«.⁶⁾

⁵⁾ Ternski Ivan, Ilir iz Horvatske, Prosvetjenje I—II, Danica III 137—3, 143 (19. in 26. 8. 1837).

⁶⁾ Stanko Vraz, Ilir iz Štajera, Djulabie, Danica III 138 in dalje (2. 9. 1837).

V naslednji pomladi je Vraz ponovno povzel boj proti dubrovniškemu kultu. Pisal je odločno pismo Gaju samemu⁷⁾. K stari argumentaciji je priključil nove razloge. Dubrovniški pesniki da so pisali v zelo nečistem jeziku, ker so sprejeli v svoje narečje italijanske elemente, n. pr. strah od boga (paura di Dei), sram od ljudi (vergogna dei uomini) itd. Po italijanskem vzorcu so omehčali oblike: ljuveni, jubjena, postavjeni, zemja, zabavjeni, napjavjeno; opuščali so soglasnike in vrivali samoglasnike. Uvedli so konjunkcije in prepozicije, katerim bi se lahko izognili. Vraz je pisal, da je z vsem tem dubrovniški knjižni jezik sprejel toliko italijanskega duha, da se je oddaljil od slovanskega jezikovnega čuta. Drugi razlog, na katerega se je Vraz uprl, je bilo številčno razmerje med Dubrovnikom in »Ilirijo«. Poudaril je, da predstavlja dubrovniški govor veliko manjšino, ker ge je govorilo komaj 200.000 ljudi, medtem ko šteje ilirsko ozemlje najmanj 6.000.000 prebivalcev. Zato predstavlja dubrovniški govor le neznatno manjšino. Vraz je pritrjeval, da spadajo dubrovniški pesniki v kulturni zaklad hrvatskega naroda, toda to bi bil tudi edini razlog za nadaljevanje njihove tradicije, proti njim pa govori toliko prepričevalnih dejstev, da je tudi ta vzrok omajan. Tudi v pismu Gaju je Vraz naglašal, da mora postati književnost globoko nacionalna, zato mora biti pisana v jeziku, ki izhaja iz živega ljudskega govora. Če je kaka pesniška tradicija, na katero bi se mogel nasloniti knjižni jezik, so to edinole narodne pesmi.

Polemika se je osredotočila na knjižni jezik, ker je bilo to najbolj pereče vprašanje književnosti. Toda Vrazova kritika je prodirala pod jezikovni in oblikovni plašč dubrovniške književnosti do jedra, kako je renesančni pesnik izpovedoval svoja čustva. Vrazu se je zdela to doba pesniškega individualizma, ki je imel za posledico pretirano čustveno bohotnost in odgovarjajoč prerazvit izraz.

Spomladi 1838 je imel Vraz še enkrat priliko za načelni spoprijem z dubrovniško smerjo. Dramatik Dimitrije Demeter ga je toplo in prijateljsko povabal, naj mu sporoči svoje mnenje o njegovih »Dramatičnih pokušenjih«.⁸⁾ Odgovor ni znan, če je do njega sploh prišlo. Le iz nekaj kasnejšega Vrazovega pisma dr. Štefanu Kočevarju, zdravniku v Podčetrtku, ki ga navajam spodaj, je razvidno, da je bila njegova sodba o Demetrovem dramskem delu zelo negativna vprav zaradi rabe dubrovniškega jezika.

Medtem ko je večina hrvatskega literarnega kroga sprejemala novo smer knjižnega jezika, Vraz s svojim odklanjanjem med Slovenci ni bil osamljen. Prešernu se je zdel kult nesmi-

⁷⁾ Vraz — Gaju 11. III. 1838, Gradja VI, 1909, 17—20.

⁸⁾ Demeter — Vrazu 7. VI. 1838, pismo v zagrebški Vseučiliški knjižnici.

seln, po boju proti njemu pa je klicala tudi tista štajerska inteligenca, ki je z zanimanjem spremljala Gajevo delo in ilirsko gibanje ali z njim celo simpatizirala. Kočevar je Vraza naravnost opozarjal, da se morajo oprijeti dramatike tudi pisci, ki niso sprejeli dubrovniškega jezika, da bi omejili njegov vpliv⁹⁾.

3

V jeseni 1838 je Vraz opustil študij v Gradcu in se preselil v Zagreb. Politični ilirizem je doživel s tem med Slovenci uspeh, ker je prestop zaključil dobo Vrazovih nihanj med slovensko in hrvatsko književnostjo. Z Vrazovo naselitvijo v Zagrebu pa se je znatno okrepil tudi boj proti dubrovniški smeri.

Na koncu 1838 so v Zagrebu slavili dvestoletnico Gundulićeve smrti. Dimitrije Demeter je vzporejal Gundulićevo veljavo s Homerjem in Dantejem in sodil z Appeninijem, da je bil Gundulić naprednejši in večji kot Byron, ker je dve sto let pred njim z večjo pesniško popolnostjo opeval svobodo in znal ob enem uravnovati svojo domišljijo, da ni prehajala meje lepote in okusa, kar se je sicer godilo Byronu¹⁰⁾. Sodba kaže, da se je zagrebški krog še držal estetske šole klasicizma in ni soglašal z osnovnimi črtami romantike. Podobno povelečevanje Gundulića in kritika novejše evropske poezije zveni tudi iz govora, ki ga je imel na Gundulićevi svečanosti 20. decembra 1838 v cerkvi sv. Katarine v Zagrebu ilirski pesnik Pavao Stoos, tajnik zagrebškega škofa¹¹⁾. Novi hrvatski pesniki so iztrgali Gundulića iz okolja, iz katerega je zrasel, in videli v njem predvsem velikega ilirskega pesnika, nacionalnega poeta »Ilirije«. Kult je s tem le še rasel.

Vrazov boj je bil v takih okoliščinah težak.

Štajerski pesnik, ki je dotlej brezuspešno moledoval s pismi, je znal s svojim nastopom razgibati zagrebške literarne tovariše, da jih je odnos do kulta dubrovničanjenja razdelil v dva tabora. Vraz si je sicer tudi že preje utrdil v Zagrebu sloves razgledanega in bistrega kritika, toda poletni obiski so bili prekratki, da bi bil mogel globlje vzvaloviti ilirsko središče. Po njegovi preselitvi se je zgodilo prvič, da je nekdo razcepil dotlej strnjeni idejni krožek hrvatskih reformatorjev in uveljavil drug vidik vrednotenja, kot je bil politični utilitarizem. Vprašanje je s tem prešlo svoj literarni okvir in postalo važno dnevnopolitično vprašanje.

Dejstvo, da Vraz po preselitvi ni več pisaril pisem hrvatskim prijateljem in da je Slovincem zamolčeval svoje težave v

⁹⁾ Kočevar — Vrazu 24. XII. 1838, pismo v zagrebški Vseučiliški knjižnici.

¹⁰⁾ Dr. Demetar, Gundulić, Danica Ilirska IV 197–8 (29. XII. 1838).

¹¹⁾ Pavel Stoos, Govor prigodom svetkovanja dvestolétne uspomene Ivana Gundulića..., Danica Ilirska IV 205–8 (29. XII. 1838).

Zagrebu, je vzrok, da se je ohranilo o sporu za dobo od Vrazove preselitve do izdaje »Kola« le malo gradiva. Manjkalo bi nam opor za vpogled v zanimivi čas, če se nam ne bi ohranilo poročilo zunanje priče, Izmaila Ivanoviča Sreznevskega. Mladi kandidat za stolico slovanskih jezikov in književnosti na univerzi v Harkovu je prišel na svoji poti med zapadne in južne Slovane proučevati tudi južnoslovanske jezike in književnosti¹²⁾. V Zagrebu so ga sprejeli z največjim navdušenjem, ker so gledali v njem slovanskega brata in še posebej, ker je bil predstavnik velikega ruskega naroda. Odpirali so mu vsa vrata, ga vabili v vse družbe, da se je mogel dobro razgledati po ilirskih razmerah. Sveznevski je sproti popisoval svoja opazovanja na obisku Hrvatske in Slovenije. Med drugim je s pismi Václavu Hanki v Prago seznanjal tudi češko javnost s kulturnimi vprašanji južnoslovanskih dežel. Kot je dobro opazil, da se ilirsko gibanje ni dotaknilo perečega socialnega vprašanja odnosov hrvatskih fevdalcev do kmeta-tlačana in da tudi ono hrvatsko plemstvo, ki je simpatiziralo z narodnim gibanjem in ilirizmom ni prav nič popustilo s srednjeveškim izžemanjem podložnikov ali doprineslo za njih dvig, je opazil tudi zablodo s posnemanjem dubrovniških pesnikov. V Zagrebu je videl poleg splošnega ilirskega in slovanskega navdušenja tudi Vrazov boj. S pravico gosta, ki sme imeti lastno mnenje ob spornih vprašanjih, je potom »Časopisa Češkega muzeja« seznanil češke prerodne delavce z ilirsko jezikovno in literarno polemiko. Sreznevski je pisal:

»... V književnosti ni in biti ne more drugega klasicizma, kot je narodni klasicizem; ga razumeti in si osvojiti njegovo dovršenost: glej, v čem je delo genija, a ne v posnemanju nečesa, kar je bilo lepo v svoji dobi in na svojem mestu. Ne gre zato, da bi se pisalo, kot je pisal n. pr. Shakespeare, temveč za to, da pišemo, kakor bi pisal on v našem času. Če bodo novi-ilirski pisatelji posnemali dubrovniške pisce, bo to ravno tako, kakor če bi sodoben ruski pisatelj posnemal pisatelje veka Katarine II., ali sodoben Francoz Francoze XVIII. veka. To razume Vraz in gre po svoji poti z ravnim in pogumnim korakom«¹³⁾.

Poseg Sreznevskega v hrvatski literarni spor je zanimiv v več ozirih. Ruski znanstvenik ne bi tako trdo pribijal dejstev, če bi bilo vprašanje podrejenega pomena. Če moramo pri njem iskati sledov, ki jih ne najdemo v domačem gradivu, je to le dokaz, kako pritajen in zagrizen je bil boj, ki se je moral prikrivati zaradi sloge in še bolj zaradi Gajevega samodrškega po-

¹²⁾ O vzrokih poti Preisa, Grigoroviča, Bodjanskega in Sreznevskega na zapad ali jug glej izmed novejših literature: Державин Н. С. Вклад русского народа в мировую науку в области славянской филологии, Учение записки 107, III 2, 1946, 3-24.

¹³⁾ Literatura ilirska. a.) Wýtahy z dopisuw I. Sreznewského W. Hankowi, ČSM XVI, sv. 2, 302 (15. 4. 1841).

ložaja med ilirci. Če še ni prodiral v ilirski tisk, je moral temočneje tleti v ilirskih družbah. Dalje pa kaže poročilo Sreznjevskega, da je postajal boj obeh doktrin, Vrazove sodobne, ki je zahtevala, naj raste nova književnost iz živega ljudskega vrelca, in Gajeve historizujuče, navezane na neposredno nadaljevanje izročila preživele književnosti, že v začetku leta 1841 nevarno oster. Priznanje, ki ga je dobival Vraz od Sreznjevskega, a tudi od Šafařika in Čelakovskega, ga je pač podpiralo v prepričanju, da je na pravi poti, toda obenem je poglobljalo prepad med njim in Gajem. Entuziastično prijateljstvo iz prvih let poznanstva se je izpremenilo na Vrazovi strani v tesnobno previdnost. Svoj dvom v pravilnost dubrovniškega tradicionalizma sta izrazila tedaj že tudi Vukotinovič in Kukuljevič. Za Gaja je s tem izgubljalo vprašanje značaj iskanja najboljše poti za ilirizem. Smatral je poskus kot majanje vere v nezmotljivost vodstva. V takem razpoloženju mu je bilo težko opustiti izbrano smer in se prilagoditi ali celo podrediti nasprotni težnji.

4

V prvi polovici 1842 se je dubrovniška smer še nadalje okrepila. Ustanovili so Matico Ilirsko kot družbo za založbo knjig, ki si je vzela v program, da bo priredila novo izdajo klasičnih dubrovniških pesnikov v izvirnem jeziku, a v novem pravopisu. Matica je zrasla iz družabnega središča ilircev, zagrebške Čitaonice, katere predsednik je bil grof Janko Drašković. Za matico so zbrali takoj pri ustanovitvi izredno visok denarni fond 2500 forintov. Vse je obetalo, da bo postala poleg »Danice« najvplivnejše ilirsko kulturno žarišče in usmerjevalec ilirske knjižne produkcije. S tem bi si zagotovila odločilen vpliv na formiranje ilirskega literarnega okusa. Mesta v odboru so prevzeli, z izjemo zunanjega člana Ljudevita Vukotinovića, ki je živel itak daleč v Slavoniji, sami najožji sodelavci iz vodilnega zagrebškega kroga: Gaj, Demeter, Antun Mažuranić in Babukić. V skladu z Draškovićevega načelnim orisom namena Matice Ilirske na skupščini zagrebške čitalnice 10. in 11. februarja 1842, je skupščina 2. maja istega leta res izbrala za prvi tisk Matice »Osmana« Ivana Gundulića¹⁴⁾.

Književni vpliv nove akcije bi moral postati po svojem pomenu za široke plasti hrvatske družbe s tem ogromen. Pred Vrazom je vstala nova nevarnost nedoglednih posledic. S knjigami Matice Ilirske bi si utrl jezik dubrovniških piscev pot v sleherni rodoljubni hrvatski dom in ustvaril s tem normo bodočega knjižnega jezika. Če bi izdajali dubrovniške pesnike kot hrvatske klasike in dokumente hrvatske književne preteklosti, bi načrt ne mogel naleteti na odpor. Toda do izdaje je prišlo

¹⁴⁾ Šurmin Dj., Hrvatski preporod II, 1904, 256—7.

zaradi pomena, ki jim ga je pripisoval Gaj pri oblikovanju nove književnosti. Še istega dne, ko so v čitalnici sprejeli sklep, je pisal Vraz Sreznevskemu, da je bil izbor izsiljen in krstil. Gajevo vztrajno zagovarjanje dubrovniškega kulta že z izrazom najtežje obtožbe kulturne nevednosti in računa: z uganjanjem misticizma in s šarlatanstvom.

Takrat je imel Vraz že vse pripravljeno za javen nastop.

V marcu 1841 je Vraz spremljal Sreznevskega v Slovenijo. Na potovanju mu je dozorela misel, da bo izdajal lastno literarno revijo. Do konca leta je pridobil za sodelovanje še Dragutina Rakovca in Ljudevita Vukotinovića. V nasprotju s splošnejšo »Danico« je bilo »Kolo« namenjeno samo slavistični vedi, leposlovju in literarni kritiki. Vraz je v prvi mladosti mnogo sanjal o lastnem časopisu. Če bi bilo prišlo do njega v njegovih graških letih, bi imel pomen predvsem ali skoraj izključno zaradi možnosti objave Vrazovih lastnih pesmi. Leta življenja na Hrvaškem so ga družno s Kollárjevo idejo slovanske kulturne vzajemnosti tako preusmerila, da se je pesnik umaknil literarnemu kritiku in kulturnemu poročevalcu za medsebojno spoznavanje Slovanov. Osnovno izhodišče, da se je odločil za literarno kritično delo v hrvaški književnosti, je bilo spoznanje, da je nastopil čas, ko bi se moralo hvalisanje sleherne knjižne novosti in pisca, ki se je pridružil domorodni četi, umakniti objektivnemu ocenjevanju. Vraz je zahteval, naj se pisci privadijo prenašati resnico, a literatura prestopi mejo med domoljubnim slovstvom in pravo književnostjo. V duhu teh naporov je kot prvi v hrvaški književnosti izrekel besedo *kritika*.

Prva knjiga »Kola« je izšla sredi maja 1842¹⁵). Čeprav je imelo zelo kulturnobojevnost in polemičen značaj, se Vraz v njem ni neposredno dotaknil dubrovniškega kulta, temveč opozoril na njegovo zgrešenost na posreden način s silno poudarjeno hvalo narodnih pesmi kot vzora pravega pesniškega duha in jezika. Kakor si je želel razčiščenja spornega vprašanja, sta bila tedanji Zagreb in Hrvatska v preveč napetem ozračju, da bi tvegala odkrit spopad z Gajem in pristaši dubrovniškega kulta. V takih razmerah je upal samo v pismih češkimi literarnimi prijateljem zaupati pravi namen „Kola“. Šafaříku je poročal, da smatra za poglobljeno nalogo »Kola« boj z nevarnostjo, da bi se ilirci pogreznil nazaj v »blato srbsko in staro hrvaško«, in v vzgoji sil, ki naj bi izvedle duhovno osamosvojitve nove Hrvatske¹⁶).

Vraz je s svojim literarno-publicističnim delovanjem takrat opravljal že dve funkciji: v domačem okviru literarno-kritično, a v češkem tisku poročevalsko. Ker je imel na razpolago

¹⁵) O pripravi in organizaciji Kola: Petrè F., Poizkus ilirizma pri Slovincih, Ljubljana, 1939, 226—7, 239—41 in opombe.

¹⁶) Vraz — Šafaříku 25. 5. 1842, Djela Stanka Vraza V, 294 in Vraz — Erbenu 8. 6. 1942, istotam 308.

dve možnosti objav, se je odločil, da bo začel tudi javno delo na dveh bojiščih hkrati, na tujem in domačem. Doma bi rušil ugled Gajevega idola ilirske književne veličine s propagiranjem nasprotnega načela. Mislil je, da ne bodo videli v tem razkrojjevanja ilirske sloge. Češki slavistični časopisi so uživali med ilirci velik ugled. Šele izza njihovega obrambnega zidu bi napadel čelno s kritiko del, ki so bila napisana v duhu dubrovničanjenja. Ko se je odločil za tako delitev, je pripravil kot poglaviti prispevek za prvo knjigo »Kola« kritiko Topalovićeve izdaje slavónskih narodnih pesmi (Tamburaši Ilirski, Osijek, 1842), a za »Časopis Češkega muzeja« kritiko Demetrovih »Dramatičnih pokušenja«.

Ilirska književna občina je zaupala v imena izdajateljev in urednikov »Kola«, zato so mogli zbrati za prvi zvezek sorazmerno veliko naročnikov. Izid je padel v srečno dobo goreče pripravljenosti ilircev za podporo domačega slovstva¹⁷). Komaj pa je bil zvezek v rokah naročnikov, je završalo. Gaju se je »Kolo« zarezalo kot oster, neljub disakord v ilirsko slogo. S prodorom novega literarnega časopisa je bil ogrožen monopol njegovih listov. Umerjenejši spremljevalci ilirskega književnega snovanja so bili z novostjo na knjižnem trgu zadovoljni, toda politično jedro ilirskega gibanja in mladina, na katero se je Gaj naslanjal, sta se ogorčeno uprla jemanju pravice za kritiko. Po njihovem mnenju je skušala skupinica »Kola« izvajati duševni despotizem, si samozvansko prisvajati oblast in žaliti zaslužno delo veljavnih piscev¹⁸). Odpor sta vzbudila zlasti Vukotinović in Vraz. Prvi je nastopil z družabno kritiko ilirskega rodoljubja, ki se je izživljalo pri vinu, in proti pesniku Stooosu, ki je opeval tako vrsto političnih manifestacij. Drugi je poučeval Topalovića, kako je treba zapisovati narodne pesmi in med vrstami nagnetel bogato polemiko proti Gajevemu krogu. Prišlo je do cestnega napada na iniciatorja »Kola«.¹⁹)

Vraza je siloviti odpor skoraj presenetil. V vsem je videl v bistvu le enega krivca, Gaja. Podtalno rovarjenje se mu je zdelo nevredno ilirskega voditelja. Ko je videl, da so prekoračene meje literarne polemike in bi moglo nadaljevanje s kritiko še bolj razplamteti strasti, se je uklonil in odstopil od nadaljnjega izvajanja načrta. Nemudoma je prosil Šafařika, naj odgodi objavo kritike Demetrovih dramatičnih prvencev²⁰)

Ko se je Vraz na koncu maja 1842 tako umaknil iz prvega meteža, ni mogel misliti, da je s tem odrinil javno kritiko dubrovniške smeri za polnih pet let.

17) Vraz — Šafařiku 15. 5. 1842, Djela V, 292—3.

18) Vraz — Šafařiku 25. 5. 1842, Djela V, 293—4.

19) Istotam, 294.

20) Istotam.

Doba ni bila ugodna za razčiščevanje literarnih vprašanj. To je postalo za Vrazov boj usodno.

Nezadovoljstvo nad »Kолоm« je bilo v teku leta 1842 še premočno, da bi bil Vraz tvegala kako odkritejšo kritiko ali celo polemiko z osnovo ilirske literarne smeri. A tudi, če bi bil želel, ni imel za to prilike. Drugi zvezek »Kola« je bil pripravljen za tisk takoj po izidu prvega²¹, takrat so bila tla prevročna. Tretji zvezek pa se je zavlekel za poldrugo leto, kar je bila deloma posledica kotastrofalnega padca števila naročnikov, ki ga je sprožil Gajev odpor, a deloma izpremenjenega političnega položaja. Ko so v drugi polovici 1842 pripravljali zanj gradivo, se je Ljudevit Vukotinović odločil, da bo odprl boj za svobodo kritike, ker je bil to pogoj slehernega kritičnega delovanja. Polemiko je strnil v esej »Tri stvari knjiženstva: Ukus, sloga, kritika« (Kolo III, 129 — 136), ki predstavlja prvo globljo hrvatsko teoretično študijo o vlogi književnosti v narodni kulturi in o pogojih, v kakršnih more nastati dobra literarna kritika. Za uvod je Vukotinović narahlo poskusil opredeliti bistvo lepote v književnosti in smer, v kateri naj bi se književnost razvijala. Jedro razprave je bilo posvečeno razmejitvi med politično in literarno slogo. Za politiko je pritegnil Gaju, da je sloga potrebna, a za književnost poudaril načelo, da ne more biti pri njenem ustvarjanju drugačne sloge, kakor združitev vseh sil za prosvetlitev ljudstva. Vsako drugo načelo se mu je zdelo zgrešeno in škodljivo za rast literature. Sloga v skupnem naporu za izobrazbo ljudstva mora dovoljevati tudi literarno kritiko, ki pa naj bo zdrava, tvorna in vzgojna.

Dunajska vlada je v začetku 1843 prepovedala rabo ilirskega imena in s tem zavrla pot političnega ilirizma. Nastop je izredno oslabil tudi poglobljajoče se kulturno delo. Pažnja množice se je odvrnila na druga vprašanja. Literarno ustvarjanje ni povsem usahnilo, marveč životarilo v utrjeni smeri dalje. Avstrijski politični nastop je odbil ostrino tudi Vukotinovičevemu načelnemu spisu, ki bi mogel postati izhodišče nadaljnjih razprav, s katerimi bi se slovstvena vprašanja izločila izpod zahteve po politični disciplini. »Kolo« je zadela motnija, ki je z začetkom leta legla na ves ilirski tisk. Namesto v začetku 1843 je mogel iziti zvezek šele proti koncu marca 1844. Zanimanje hrvatskega meščanstva se je osredotočilo na razplet politične krize. Tako je zamiral smisel za domačo književnost, ki ga je kazalo v prvih letih ilirizma. Vraz je vse bolj in bolj spoznaval, da politični hrup in omotice dnevnih uspehov in neuspehov narodne stranke ne ustvarjajo ozračja, v katerem bi se ugodno razvijalo knji-

²¹) Djela V, 292; Časopis za zgodovino in narodopisje VII, 335.

ževno delo. Nastop, ki bi skušal s kritično ostrostjo izpreminjati njegove temelje, bi smatrali za zgrešeno delo še večje politične slabitve.

Vrazova kritika dubrovniške smeri je mogla poslej prodirati le po poteh, na katerih se ni zdevala s politiko. Bila je odrinjena s torišča, kjer je bilo njeno pravo mesto, pred široko javnostjo. V onih drobnih žarkih, ko se je prebijala skozi ovire, je postala plastična in popolnoma objektivna. Ako bi štajerski pesnik ne bil zaznamovan z neizprosnim ognjem, ki je gorel v njem, bi se bil vdal, se prilagodil in umolknil. Tako pa ga je glodalo spoznanje o Guliverju med Liliputanci, kot je nekoč pisal Šafaříku. Njegova javna obravnavanja dubrovniške smeri so imela poslej le priložnostni značaj. V 3. zvezku »Kola« je pritraknil za Vukotinovičevim člankom satirično gloslo »Sud o slogu« (Kolo III, 137—8), nanašajočo se na orientalsko življenje, v kateri je s primero o dolgoveznosti arabskih pisem ponazoril nesmisel novodobne ilirske in srbske sholastične retorike. S tem so bile domače možnosti izčrpane. Ostali so mu slovanski časopisi, v katerih je v zameno za sodelovanje pri »Kolu« vršil poročevalsko delo o ilirskih knjižnih novostih. V varšavski »Dennici-Jutrzenki« se je dvakrat dotaknil bolečega vprašanja. Prvič, ko je ocenjeval Topalovičeve »Tamburaše ilirske«²²⁾: poudaril je potrebo, nadaljevati z izdajanjem narodnih pesmi prav zato, da bi se zaježilo napredovanje dubrovniškega vpliva. Zanimivo je, da je v nasprotju s kritiko v »Kolu« v tujem časopisu ocenil delo zgolj pozitivno. Drugič v poročilu o zbirki »Pesmi« Ivana Trnskega (1842), ki je še vedno hodil po poteh Dalmatincev XVI. stoletja²³⁾. Obe drobtini sta v toliko važni, ker vzdržujeta most v dobo, ko se je Vraz znova odločil za načelno polemiko, dasi sta se očesu, ki ni dobro poznalo notranjih trenj na Hrvatskem, izgubili med množico ostalih podrobnosti v poročilih. Težnja po nepristranskem, hladno objektivnem obveščanju tujine je vodila Vraza tako daleč, da je mogel pisati v slovanske literarne časopise s hvalo celo o Demetru, izdaji Gundulića in o Gajevi »Danici«²⁴⁾.

Le zaupna pisma v tujino, ki niso bila namenjena za objavo, so dalje odkrivala in razglabljala notranji spor ilircev. Vrazova kritika dubrovniške smeri se je v njih izčistila, se dvignila nad vso zapleteno problematiko dobe, postala v nazorih jasna ter velika po svojem čutu za stvarnost in ne nazadnje tudi po drzni jedrnatosti izraza in oblike. Tako poročilo je bilo zlasti pismo Jaroslavu Erbenu z dne 1. aprila 1844, ko se je pripravljaj Vraz

²²⁾ Враз Ст., Обзоръние литературы южнихъ Словянъ за 1842, Przeglad literatury Slowian południowych, Денница — Jutrzenka, годъ II, 1843, часть III, 42.

²³⁾ Istotam, 43.

²⁴⁾ Денница — Jutrzenka II/III, 1843, 29, 86; Kwęty XII, 1845, 315.

za obisk Češke²⁵). Pismo izraža davno usedle misli, ki so si naše izhod v tako skriti obliki in tako pozno zgolj zato, ker jih Vraz ni mogel javno zapisati v hrvatskem tisku nekaj let prej. Vraz je nameraval izdati v Pragi v latinici 10 do 12 zvezkov narodnih pesmi južnih Slovanov, zbranih na širokem ozemlju od Črne gore do Koroške. Prvič je zasledoval s tem kulturno zблиžanje južnoslovanskih narodov, a drugič sklepal, da bodo narodne pesmi najmočnejši jez proti širjenju dubrovniškega vpliva. Pisal je o tem Erbenu:

»Drugi nemanji rezultat podpunog izdanja nar. pesamah bio bi spasonosi upliv, kojeg bi takvo delo imalo i na pravac i duh umetne književnosti a najpače poesie naše. Ja sudim, da je Hrvatska, navlastito Zagreb, ognjište, iz kojeg se razpršivaju iskre izobraženosti narodne u razne grane i strane južnoslavenske, i da će slava ta i dostojanstvo Hrvatskoj ostati, ako Bog da, i u buduće, barem ja (polag slabog svog poznanja) ne vidim ni kod Srbljah i drugdje žive sile, koja bi Zagrebačkoj školi mogla slavu tu u pogibelj dovesti, a kamoli oteti ju. Kako Vam je poznato, Zagrebačka se je škola podigla na temelju stare dubrovačke. Nu pri tom ćete opaziti, da je većina težakah, radećih oko te zgrade, novo to stanje počelo dizati u prilici starinskog onog vremena shodnoj ukusu i potrebćinam istog vremena shodnoj ukusu, mesto da je uzela gradiva starog obogativši ga sasvim iz naroda crpljenim, pa gradila u duhu i ukusu naroda i vremena sadašnjeg i potrebćinah primernih narodu i vremenu. Taj se dubrovački duh sa školasticizmom onog vremena uvuko u knjižnice od većine naših pisaocah i štioacah, razprostret će se upliv još dalje i silnie našarat lice književnosti naše krupnim rumenilom onog vremena nenaravskog urešivanja. Zato ja sudim, da će biti od velike koristi za zdrav napredak literature naše, ako se uz dubrovačke klasike izdaju i narodne pesme, koje će uliti u nju zdrav, čvrst živalj narodan, metnut na lice poesie naše rumen naravskog zdravlja (mesto umetnog rumenila), i tako upliv dubrovaćah spasonosnim načinom paralisirat«.

V hrvatskem tisku ali korespondencah one dobe ni primera, da bi bil še kdo tako globoko veroval v poslanstvo Hrvatske pri političnem in kulturnem formiranju južnoslovanskih narodov, kot vidimo to pri Vrazu. Obenem pa tudi ni pisca, ki bi se tako uporno in brezupno boril za zdravo, naravno pot nove književnosti.

»Kolo« je izhajalo vedno redkeje, Vraz je imel zato vedno manj izgledov za nadaljevanje načelnega literarno-kritičnega razpravljanja. Ko je moral zaradi denarnih zadreg pri »Kolu« še kloniti pred Matico hirska, pristati, da je prevzela v svojo upravo njegov književni časopis, deliti uredništvo z novim sourednikom in prositi za mesto plačanega tajnika pri Matici, ni

²⁵) Vraz Erbenu i. IV. 1844, Djela V, 339—54.

bilo več misliti na možnost odprtega boja. Postal je denarno odvisen od Gajevega kroga.

Vendar je hotelo naključje, da je prinesel četrti zvezek »Kola«, ki je izšel z večletno zamudo šele 1847, Vrazovo polemiko proti dubrovniški smeri.

Priliko sta ponudila Vrazu Vuk Karadžić in Vekoslav Babukić, profesor na novi stolici za narodni jezik in književnost na zagrebški akademiji. V dolgi, bujni vrsti diskusij, kakšen naj bo bodoči knjižni jezik in njegov pravopis, sta Hrvat in Srb izmenjala dve pismi, ki bi ju Babukić rad objavil, a ju niso hoteli sprejeti v Gajevo »Danico«. Predal ju je nato uredništvu »Kola«. ²⁶⁾ Pismi sta se morali dotakniti tudi vprašanja, ali naj izberó ljudsko ali dubrovniško osnovo za bodoči jezik in metriko narodnih pesmi ali dubrovniško metriko za novo poezijo. To je omogočilo Vrazu, da je pripisal k članku Dodatek uredništva (Kolo IV 80—5), ki predstavlja kljub svojemu priložnostnemu značaju Vrazovo najobširnejšo in dokončno izoblikovano kritiko dubrovniške smeri.

Članek ni mogel prinesiti po načelni strani ničesar novega, kar ne bi vsebovala že Vrazova drobna odklonilna srečanja z dubrovniško šolo. Jedro vprašanja je bilo vseskozi preprosto: sodobni ali dubrovniški jezik? Nova je v Vrazovem polemičnem spisu samo sodba o dubrovniški književnosti, podana s historične perspektive, v kateri je zamrlo vse prehodno, a trajno zraslo v svojem dokončnem pomenu. Članek predstavlja prvo globljo hrvatsko študijo o dubrovniški književnosti. Napisana je na način, kot ga hrvatska literarna kritika in zgodovina kasneje še več desetletij ni dosegla.

Razprava med Babukićem in Karadžićem se je raztegnila na področje metrike in vprašanje, kakšem je bil prav za prav odnos dubrovniških pesnikov do narodnih pesmi? Babukić je prezrl, da v dobi renesančne dubrovniške književnosti niso gledati na folkloro, kot je gledala doba slovanske domoljubne romantike, in je skušal dokazati, da so tudi dalmatinski pesniki zajemali oblikovne vzorce in ritem iz ljudske pesniške tvornosti. Naslanjal se je pri tem na nekaj primerov, ko je opazil sorodnost med dubrovniško verzifikacijo in narodno pesmijo. Vraza je to nagnilo, da je načel vprašanje duha, smeri in vplivov v dubrovniški poeziji.

Kot pogoj za pravilno opredelitev značaja Dubrovčanov je zahteval Vraz, da morajo opustiti vsako zanešenjaštvo in presojeti dubrovniško književnost iz stoletij, v katerih je bila ustvarjena. Na koncu XVI. in v XVII. stoletju, ko so živeli najboljši dalmatinski pesniki, je vladal v zapadni Evropi duh kla-

²⁶⁾ Prijatejski dopisi o pravopisu ćirilskimi i latinskimi pisмени medju Vukom Štefan. Karadžićem i Vekoslavom Babukićem, Kolo IV, 1847, 69—79.

slicizma, ki se je že začel izpreminjati v sholasticizem. Iz Italije, ki je stala tedaj na čelu evropske literarne tvorbe, je prodiral zapadni duh tudi v Dubrovnik. Ustanovili so tam stolico za študij grških in latinskih klasikov, Dubrovniška vila se je rodila pod vplivom antičnih pesnikov in italijanske poezije. Vraz ni prezrl, da ni kulturnega vzpona brez gospodarskih pogojev: do vpliva italijanske renesanse na dalmatinsko književnost je moglo priti samo na materialni osnovi, ko je bil Dubrovnik gospodarsko odvisen od sosednje Italije ter z njo tesno povezan trgovsko in družabno. Prav zato pa je dubrovniška poezija slovanska zgolj po imenu, medtem ko sta srce in duša romanska. Težnja po izločitvi dubrovniškega vpliva je vedla Vraza tako daleč, da je navajal čitatelja Gunduličevega »Osmana« za vprašanja značaje v pesnitvi in njenega nastanka k »Jirusaleme liberata« Tassa, s čemer je posredno zanikal pomen važnih slovanskih prvkov, ki so v snovi in ideji pesnitve. Ko je ocenjeval dubrovniški pesniški zaklad, ni mogel in znal sprejeti drugačnih vidikov vrednotenja, kakor primerjanje z narodno pesmijo, ki jo je smatral za absolutno merilo kakovosti v metričnem in psihološkem oziru. Z vidika narodne pesmi je negativno ocenjeval pomen dubrovniške poezije za novo dobo. Sodba se mu je izpremenila šele, ko se je vprašal po njeni historični vrednosti. Priznaval ji je za 16. stoletje v vseh ozirih slovansko prvenstvo. Rano je uvedla nekknjižno slovansko narečje za knjižni jezik svojega kulturnega kroga, ga izoblikovala v višji, negovani jezik in si po tej strani, s formiranjem prvega slovanskega knjižnega jezika za višjo, pesniško rabo, pridobila pomen za slovansko slovstveno tvorbo vseh kasnejših dob.

Ko je Vrazu leta 1847 končno uspelo, da je javno povedal sodbo o razmerju, ki naj bi ga imela ilirska doba do dubrovniške književnosti, je poteklo že skoraj deset let, odkar je prvič poskušal pridobiti Gaja in tovariše za svoje nazore, in pol desetletja, odkar se je bil pripravil za javno polemiko, a jo je moral opustiti. Zanj s tem priložnostnim člankom stvar ni bila opravljena. Napovedal je, da bo pisal o jeziku samem posebej in obširneje. Ta Vrazov poslednji, dokočni obračun z dubrovniške smerjo nam ostaja, kot vse njegovo najvažnejše literarno-kritično delo, neznan, ker se je izgubil.

Medtem je ilirsko gibanje doživelo svoj višek in padec, Gaj dobo slave in zatona. Čas je pokazal že v predmarčni dobi, da je bila pravilnejša Vrazova zamisel knjižnega jezika in pot književnosti, preprosto zato, ker je ostala bližje življenju. Še vedno so se čutili vplivi dubrovniškega jezika, toda poglobljena hrvatska literarna dela obdobja so izhajala iz nasprotni smeri.

II. Od romantično-slovanske kritike do utiranja ruskega realizma

Z nastopom proti dubrovničenanju je prvi hrvatski literarni kritik, Stanko Vraz, podiral ideal, ki ga je sprejel Gajev literarni krog za razvoj ilirske književnosti. Sama negacija je pač lahko odstranjevala škodljivi vpliv, ni pa mogla usmerjati literarno delo in ga graditi. Kakšen je bil Vrazov pozitivni literarno kritični program?

Odgovor na to vprašanje kaže počasen razvoj hrvatske literarne kritike od romantično-slovanske smeri do prvih pojavov prodiranja realistične umetnostne metode pri Hrvatih. Na vsej poti se je hrvatska literarna kritika tesno naslanjala na slovanstvo. Na začetku ji je dajal hrano češki panslavizem, na zaključku se je uravnavala že po ruskem realizmu. Vrazova estetska načela so se v teku časa čistila, razširjala in se poglobljala. Prešla so faze od posnemanja oblike narodnih pesmi do propagiranja realistične proze po vzoru Puškina in Gogolja.

Geneza Vrazove kritike je v zvezi z njegovim mladostnim pesniškim ustvarjanjem. Prebiranje zbirke Vuka Karadžića ga je nagnilo, da je začel 1832 zapisovati v svojem domačem kraju slovenske narodne pesmi. Kot ni opaziti pri njem vpliva nemške poznoromantične smeri, tudi Kopitar, ki si je tedaj prizadeval z Dunaja, da bi pridobil novo slovensko generacijo za pesniško tvorbo v duhu posnemanja narodnih pesmi, ni imel neposrednega vpliva nanj. Vrazov ideal so bili Čehi. Iz njihovih književnih časopisov in zbirk narodnih pesmi je posnel, v čem je najnunejša naloga dobe.

V letih študija v Gradcu je v vsakih počitnicah vneto zapisoval slovenske narodne pesmi. Z zbiranjem se je idejno pridružil češkemu slavističnemu krožku, ki je v tej dobi predstavljal nekako slovansko kulturno središče. Vraz je visoko cenil narodne pesmi kot ljudske umetnine, kot varuha čistega ljudskega jezika in kot izraz pravega slovanskega duha, ki se po svoji plemenitosti odlikuje pred drugimi narodi. Njegovo marljivo zbiranje je vodila skrb, da bi še obogatil skupni slovanski zaklad in vključil med ponos ostalih slovanskih narodov prispevek svojega ljudstva. Češki prerodni delavci so vneto podpirali njegovo željo, da bi svoje zbirke izdal v tisku. Navezal je dopisovanje s Čelakovským. Šafařík je pisal o njem v čeških časopisih že 1838, ko je bil Vraz še graški študent, kot o velikem zbiralcu narodnih pesmi, ki bo izpopolnil z ilirskimi prispevki »... naše narodne pesmi, to čisto in verno ogledalo našega narodnega življenja, ... zaklad našega rodu, s kakršnim se v toliki meri ne more ponášati noben drug evropski narod.«²⁷⁾

²⁷⁾ Šafařík P. J., Literární zprávy se Slovanská, ČČM XI, 1838, 103—4.

V svojem pesnikovanju je Vraz v začetku še kolebal med slovansko-romantičnim programom in slovenskim Prešernovim in Čopovim literarnim programom, ki je družil v umetnem pesništvu globoko nacionalnost snovi, svobodo popolne osebne izpovedi in kozmopolitizem oblike. 1836 je končno zmagala v Vrazu prva smer. Za svoj ciklus ljubezenskih pesmi *Ljubici Cantily* je rabil eno samo obliko, poljski krakovjak, ki ga je videl v pristni obliki v zbirki Čelakovskega *Ohlás písny ruských*, a kot vzorec za umetno poezijo v duhu narodne v češkem literarnem časopisu „*Kwěty*“.²⁸⁾ Doslednost, s katero je poldrugo leto porabljal v »*Djulabijah*« poskočni poljski plesni ritem, je izraz načelne odločitve za romantično-slovansko smer v poeziji. Ko so se mu množile zbirke narodnih pesmi, se je v njem utrjeval nazor, da je nadaljevanje dela v duhu ljudske tvornosti pravilna pot za razvoj umetne poezije. Počasi je pozabljal, koliko dvomov je moral premagati v graških letih, preden se je odločil in zapustil pot za Prešernom. Nekaj kasneje, ko se je slovanska ideologija že povsem vsedla vanj, se je izpovedal Čelakovskemu, da se je njegova pesem odgojila v vrtu narodne poezije, ker da je imel srečo in se rodil v krajih, kjer ljudstvo toliko prepeva kot zlepa ne kje²⁹⁾. Slovstvenega zgodovinarja, ki bi se zanesel na točnost samoizpovedi, bi poenostavitev zapeljala k povsem napačnim zaključkom, kajti Vrazova rast v resnici ni bila tako preprosta.

Vraz kritik je rasel iz boja pesnika z uredniki. Njegov pesniški program je bil v opreki z dubrovniško smerjo ilirizma, kar ga je prisililo, da je začel idejno utemeljevati upravičenost svoje pesniške smeri. Že v korespondenci z Zagrebom v graški dobi je bila njegova literarno kritična ideologija povsem izgrajena. Kot osnovno zahtevo za umetno poezijo slovanskih narodov je smatral Vraz, da je resnično nacionalna, kar se da doseči le s posnemanjem narodnih pesmi, ker so pristne, ljudske, slovanske. Jedro svojega literarnega programa je sporočil Gaju takoj v začetku odprtega nastopa proti dubrovniškemu kultu: »Pored toga valja, da mi stanje našeg slovstva na slavensku narodnost postavimo, koja nije poleg reči Šafařika i Kollára u dubrovčanah sahranjena, nega se imade tražiti i učiti u naših nar. pesmah«.³⁰⁾

S kritiko, ki je imela za osnovo načeli, da mora nositi književnost izrazito slovanski značaj in da mora rasti iz domačih pesmi, ki jih je pelo kmečko ljudstvo, je Vraz razmejil svoje idejno in estetsko vrednotenje od vseh drugih literarno kritičnih načel, ki jih je poznala doba: z že zamirajočo klasicistično

²⁸⁾ Lad. R., *Nové české krakováčky*, *Kwěty* II, 441 (5. 11. 1835).

²⁹⁾ Vraz — Čelakovskemu 6. I. 1841, *Djela* V, 206.

³⁰⁾ Vraz — Gaju 11. III. 1838, *Gradja* VI, 319.

poetiko, s samotnim titanizmom in univerzalnostjo romantične poezije in s prvimi rahlimi napovedmi realistične šole, ki jo je že bilo opaziti pri nekaterih predstavnikih zapadnih in ruske književnosti. Prav tako, kot so bili s tem izključeni širši svetovni vidiki, se je Vraz obrnil tudi od načel obeh slovenskih slovstvenih smeri: od prosvetljenko-utilitaristične poezije starejše generacije in od Prešernove umetniške pesmi. S spopadom z novo hrvaško pesniško smerjo pa je Vrazova kritika sploh začela svoj boj. Vsa Vrazova mladost priča, da se ni odločil za svoj program iz nepoznanja zapadnega slovstva. Njegov pristanek k romantično-slovanskih smeri je bil zavesten in nameren. Izhajal je iz prepričanja, da čaka Slovane velika bodočnost, ker morajo kot najmlajše pleme izpolniti poslanstvo v krogu narodov. V njem je še živel Herderjeva misel o posebnih nalogah Slovanov, poglobila jo je vroča Šafaříkova ljubezen do slovstva, zadnji vzpon ji je dal Kollárjev slovanski mesijanizem.

Pod panslovanskim vplivom je pojmoval Vraz narodnost povsem abstraktno, brez zveze z materialnim življenjem ljudstva. V tem je slabost njegovega idealizma in nepopolnost njegovega slovstva. Ves njegov napor je šel za tem, da se Slovani uveljavijo kot narod, toda romantični pogledi so mu zapirali možnost, da bi šel korak dalje in vzel nase družbeni in politično boj, ki je bil za osvoboditev južnoslovanskih narodov nezbežen. Povzel je v književnost oblike narodnih pesmi in se trdoživo boril, da bi postal njih jezik tudi knjižni jezik. Ni dvoma, da je opravljal s tem važno delo za utrditev narodnosti, za veljavo naših narodov med kulturnimi narodi, kar je tudi bila neka oblika političnega boja. Toda narodne pesmi so bile za kmečko ljudstvo mnogo več kot samo varuh jezika. Bile so prvič slika zgodovine južnoslovanskih narodov pod turško okupacijo ali vpadi in drugič slika trpljenja kmečkih množic pod fevdalizmom. Sleherni narodna pesem je v neki obliki govorila o teh dveh temeljnih tegobah preteklosti ali sodobnosti. Njih motivi so bili neprekinjen niz dejstev iz socialnega življenja kmečke plasti, njena prava zgodovina. Narodne pesmi so pele o turškem plenjenju in moritvah, o nasilnem novačenju za turško armado, o belem blagu za sejme v Orientu, o težavah s fevdalno tlako in desetino, o tujerodnih valptih, ki so sesali grajske podložnike, o uporih kmečkih množic, o socialnih razlikah na vasi, ki so gospodarile nad vsem človekovim življenjem, zlasti tudi nad ljubeznijo, o nadlogah doživljenjske vojaške obveznosti za kmečki proletariat, o teži kmečkega dela. Med Vrazovimi zapisi narodnih pesmi je vrsta takih, ki govore o povsem aktualnih vprašanjih viničarjev v jeruzalemskih gorica in o narodnostnem boju na slovensko-nemški meji. Romantično-slovanska miselnost ni dala Vrazu, da bi se zazrl v ta vprašanja. Ker mu je idealistični pogled zapiral oči pred socialnimi vprašanji in konkretnim živ-

ljenjem ljudstva, je mogel nasvetovati Mažuraniću 1836, naj pomena umetna poezija iz narodne za začetek le motive vil in junakov. Njegov panslavizem procesa osvobojenja slovanskih narodov ni gledal v zgodovinskem razvoju, zato je mogel še 1838 misliti, da je bil kralj Matjaž iz narodnih pesmi kot zgodovinska osebnost res slovenski junak³¹⁾. Vrazov kulturni panslavizem se povsem sklada s Kollárjevim panslavizmom, o katerem je zapisal F. X. Šalda: »Dobri Kollár je šel v svojem romantičnem idealizmu gotovo daleč, ko je nacionalizem povsem ločil od zemlje. To bi bil donkihotski idealizem, tak nacionalizem bi resnično visel v brezračnem prostoru kakor abstrakten fantom.«³²⁾

Romantično-slovanski idealizem je Vrazu tudi onemogočil, da bi zavzel pravilno stališče do novo nastajajočega meščanstva.

Predstavniki političnega ilirizma so se zavedali vloge, ki jo bo odigralo meščanstvo v družbenem razvoju Hrvatske ali »Ilirije«. Avstrija se je v teh desetletjih naglo razvijala iz poljedelske in manufakturne države v industrijsko, toda Hrvatska je stala ob strani, ker je spadala pod Ogrsko, ker ni imela naravnih zakladov kot Moravska, Šlezija, Gornja in Spodnja Avstrija, Koroška in Kranjska in končno, ker je ležala daleč od velike prometne zveze med Trstom in zaledjem. Janko Drašković je v svojem programskem spisu »Disertacija...« (1832³³⁾) naravnost zahteval investiranje kapitala na Hrvatskem in izkoriščanje bogatstva, ki so ga dežele imele (volne, vina, tobaka, konoplje, žita), zato, da bi Hrvatska stopila iz fevdalne v kapitalistično dobo. Vrazu je ostal meščanski liberalizem tuj. Zgrešeno se mu je zdelo vse, kar je kazalo na prodiranje meščanstva. Vprašanje je dobro poznal, ker ga je Prešeren že v začetku leta 1837 nagovarjal, da morajo ustvariti razgledano, široko književnost za novi meščanski sloj, da bi z njo obvarovali meščanstvo pred germanizacijo in obenem utrdili moč politično in socialno zaslužnjega, a kulturno neprosvetljenega ljudstva. Zelo kratko dobo je bil Vraz navdušen nad tako nalogo. Kmalu nato ga je izid Kollárjeve »Slovanske vzajemnosti« vrgel nazaj v panslavizem. Štiri leta kasneje se je prav ob novem Vrazovem srečanju s Prešernom pokazala v vsej ostrogi razlika. Ko je spomladi 1841 s Sreznevskim obiskal Ljubljano, ga je uvedel Prešeren v ljubljansko družabno življenje, ki je prav v onih letih res že doživljalo izredno nagel prehod iz cehovske in fevdalne družbene oblike v meščansko. Vraz se je ogorčen odvrnil od pojavnosti, ker je smatral opuščanje patriarhalnih navad, obleke, govornice in domačih plesov za opuščanje narodnosti. »Kud si pošla mati Slavo, iz ovih

³¹⁾ Vraz — Jarniku 4. X. 1838, Djela V, 176.

³²⁾ Šalda F. X., O smyslu literárnych dějin českých, Dílo XI 143.

³³⁾ Ponatis v Gradji XII, 297—315.

hramovah?«, je vzkliknil³⁴). Ob taki miselnosti je bilo izključeno, da bi se v svoji pesmi ali literarni kritiki zbližal s socialnimi in gospodarskimi tendencami svojega časa, čistil vprašanja, ki so nastajala v tej zvezi ali bil pripravljen vzeti kak delež v družbeni borbi.

Le v eni točki je Vraz lomil konvencionalne poglede družbe, v pravici, ki jo je zahteval za književnost, da sme obravnavati motiviko osebnega čustvenega življenja. Poleg slovanskega nacionalnega zanosa je to pozitivno dejstvo v njegovem pesniškem delu in predstavlja drugi tečaj njegove poezije. Hrvatska družba je bila še vsa vzgojena v dogmatiki katoliške cerkve, zato je predstavljal Vrazov in Vukotinovičev boj za ljubezensko liriko del boja za osvoboditev človeka. Duhovščina je imela v hrvatskem življenju močan vpliv, njeni predstavniki so bili v Gajevem krogu, dijaki bogoslovja so spadali med mladino ilircov. Zato je naletela erotična poezija na mnogo nasprotnikov. Načelno zahtevo, da naj dopusti v »Danici« tudi ljubezenske pesmi, je Vraz postavil Gaju že 1837, v začetku spora zaradi dubrovniškega jezika³⁵). Če v njegovi kritiki ne najdemo posebnega naglašanja potrebe razvoja književnosti v to smer, je to znak, da je bil boj takrat v bistvu že izbojevan.

Z literarno kritiko v romantično-slovanski smeri je mogel zajeti Vraz le manjši del problematike, ki se je ponujala naprednemu piscu. Vprašanje snovi v literaturi je bilo zanj le podrejenega pomena v razmerju do vprašanja jezika in vsega onega, kar je imenoval »slovanski duh« poezije. Njegovo lastno pesniško delo obravnava po večini osebno erotično snov. Nezapaženi so ostali kompleksi vprašanj, s katerimi so se mnogi njegovi pesniški sodobniki uvrstili med vodilne borce dobe: kritika fevdalnega sistema, boj z državnim absolutizmom in policijskim nadzorstvom državljanov, prestopanje novega meščanstva v tujo, vladajočo narodnost, razgaljevanje dobičkarskih teženj nove buržoazije, reakcionarna vloga višjega klera, politična služba pri dvornih poetov, obravnavanje zgodovine prvič kot slike bojev naroda v preteklosti in drugič kot sredstva za obravnavanje vprašanj, ki so bila še nerešena.

Tudi v literarnem mentorstvu ilirskega pesniškega naraščaja se je držal Vraz le romantično-slovanskih napotkov. Dragoila Jarnevičeva, pesnica iz Karlovca, ga je 1841 prosila, naj ji oceni pesmi. Vraz se je povsem odrekel, da bi se kot svetovalec dotaknil vsebinske in idejne strani njenih prvencev. Oprijel se je le jezika in metrike in jo napotil k narodnim pesmim. Opazil je pri Jarnevičevi vplive novejšje nemške poezije, kar se mu je zdelo napačno, zato jo je opozoril, da morajo ustvariti ilirci

³⁴) Vraz — Dragoila Štauduar 10. V. 1841, Djela V, 227—8.

³⁵) Vraz — Gaju 27. I. 1837, Gradja VI, 315.

čisto svojski tip pesništva, ki se bo razvijal iz narodne tvorbe in bo povsem prežet s slovanskim duhom³⁶).

Vrazov pogled na socialno vlogo poezije je bil v začetku zelo romantičen, apolitičen. V nekem pismu Vukotinoviču je opredelil, kaj je poezija. Poezija je nestanovitni duh, pravi Vraz, rajsko dete, ki se ne rodi na zemlji, marveč stopa že rojena z neba, da kot iskra neumrjočega božanstva lepša tužno človeško življenje z žarki večnega duha. Ne meni se za posvetno bogastvo, udobje, razkošje, za sijaj in blesk, za palače in svilo. Svobodna prihaja kamor ji je ljubo, v preproste kočice k zemljanom, ki so ubogi, a čiste duše in zdravega srca, da zapleše z njimi po cvetnih livadah, zelenih goricah in ob bistrih potokih. Njena hrana sta vonj rož in nebesni zrak. S silo je ne ustvariš. Da uspeva, ji ni treba carskih ukazov in plačila. Zato ni neobhodno potrebna za življenje, saj predstavlja le okras njegovega doma³⁷). Ta Vrazova izpoved je izraz konzervativno usmerjene romantike, ki je izbegavala stvarnost in se zapirala v svet ponosne samote. Vraz sicer ni reakcionaren romantik. Loči ga od njih vloga, ki jo je odigral v ilirski družbi s svojo predanostjo narodni ideji in z velikim kulturno-političnim delom, ki ga je opravil v predmarčni dobi za zблиžanje in medsebojno poznavanje Slovanov. Predstavnik one posebne veje romantikov pri malih, nedržavnih narodih je, ki so povezali boj za osebno svobodo še z bojem za narodno svobodo. Toda tudi progresiven romantik Vraz ni. Manjka mu ono zadnje, kar je zanje najbolj značilno, opustitev samotnih postojank in povezava z naprednimi silami novega meščanstva, protest proti vsakemu političnemu zatiranju po absolutizmu in socialnemu izkoriščanju pa fevdalizmu, prevzem aktivnega boja v družbi. Pot do osvoboditve je bila takrat še dolga. Število borcev je bilo še neznatno. Prav zato je njihov protest, kakor je prihajal iz gluhotе, odigral v razvoju narodov važno vlogo.

Razvojna črta Vrazove goreče slovanske miselnosti ne kaže nihanj, padcev ali izrazitih zarez. V prvih zagrebških letih se tudi njegov idejni in estetski kanon ni menjaval in to predvsem zaradi njegove navezanosti na Češko. Še v začetku leta 1841 je mogel brati mnenje urednika »Časopisa Češkega muzeja« Šafaříka o vlogi, ki pripada narodni poeziji pri razcvetu novih slovanskih književnosti: »In vendar je narodno pesništvo zaklad, na katerega se mora pred vsem drugim ozirati sleherni mlada književnost in ga tudi vzeti za svojo osnovo.«³⁸) Vodilni češki krog je še pred Vrazovim javnim publicističnim delom v ilirskem

³⁶) Vraz — Jarnevičevi 25. X. 1843, Šrepec M., Listovi iz ostaline Dragojle Jarnevičeve, Gradja III, 1901, 201.

³⁷) Nedatiran koncept pisma (iz 1838), v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani.

³⁸) Přehled literatury České za rok 1841, ČČM XVI, 113 (15. I. 1841).

okviru dobival s slovenskega juga zvest odmev svojih nazorov: »Ja sudim, da će naša poezija tako dugo hramljati, dok se neće uz umetne pesme dostojno smatrati i ceniti prirodna poezija — narodnje pjesme; duh narodnih pjesamah proniknuti umotvore izobraženoga našega i prosvētenoga sveta³⁹⁾, je potožil Vraz Čelakovskemu v istem poletju, ko je moral ugotavljati, da hodijo Ilirci po svojih poteh.

2

Izid »Kola« je pomenil v hrvatski književnosti poostritev boja za veljavo narodnega pesništva v umetnem.

Hrvatje so imeli zbranega le malo folklornega blaga. Vraz se je zavedal, da prinašajo emigracija iz vasi v mesto, industrializacija, raznarodovanje in pospešeno moralistično varstvo cerkve nevarnost za narodne pesmi. Ljudstvo jih je pozabljalo. Sam se je vračal s potovanj pogosto z manj zapisi, kakor se je nadejal. Literarno kritiklo v »Kolu« je torej pričel s pozivom za zbiranje in zapisovanje narodnega blaga in z opredelitvijo vloge, ki na jo ima narodna pesem obenem z napevi v novodobni kulturi⁴⁰⁾. Vraz je v »Kolu« razširil pomen narodne tvorbe na novo področje. Vloga v pesništvu se mu je zdelo razumljiva sama po sebi in je ni niti analiziral. Pač pa se je ustavil na glasbi. Po Vrazu bi morala rasti nova hrvatska glasbena produkcija iz folklornih napevov in ohraniti značaj popolne narodne avtohtonosti. Vrazovo »Kolo« je predočevalo glasbeni razvoj pri južnih Slovanih kot pot, s katero se bosta ljudska in umetna tvorba zlili v enoto z izrazitim poudarkom narodnega duha: »Kao što iz rečih i pjesamah naši umětni pjesnici treba duh narodni da carpaju, tako će i napěvi vremenom postati *voda života*, iz koje će nekda naši slagaoci napajati svoje umotvore *duhom narodnim*«⁴¹⁾. Ilirska družba še ni pritegnila v okviru svoje prerodne in narodno buditeljske akcije k umetnostnemu ustvarjanju ostalih panog umetnosti. Programatična Vrazova zahteva za literaturo in glasbo je kazala, da misli, da bi se morala prepojitj vsa umetnost južnih Slovanov z izrazitim nacionalnim poudarkom.

Cena, ki jo je pripisoval Vraz narodnim pesmim, je imela za posledico, da je v »Kolu« delil poezijo na dve veliki skupini, v narodno in umetno. Vraz je kot lirik dobro obvladoval tehniko verzifikacije. Temeljito poznanje metrike je bilo v njegovi dobi pogoj pesniškega udejstvovanja. Podreditev zakonom poetike je bila v njegovi generaciji umljiva sama po sebi, privzgojena še na šolskih klopeh. Repertoar klasicistične poetike iz njegove mla-

³⁹⁾ Vraz — Čelakovskemu 15.—26. VI. 1841, Djela V, 272.

⁴⁰⁾ Jakob Rešetar in Cerovca, Narodne pesme u Slavonii, Kolo I, 124—8.

⁴¹⁾ Kolo I, 128.

dosti se je sicer razširil na vzorce, ki jih je uvedla romantična šola, toda strogost v pogledu rabe mere, ritma in rim je ostala skoraj nepopustljiva. O vprašanih s tega področja Vraz v vsej dobi svojega literarno kritičnega delovanja ni napisal temeljitejšega razbora. Njegovi nazori o tehniki verza izstopajo šele iz drobnih komentarjev ob aktualnih literarnih pojavih. Ti pogledi v pesnikovo delavnico odkrivajo, da je zelo nepopustljivo bdel nad tehnično stranjo pesmi in zahteval, da pesnik mora obvladati mehanično stran ustvarjanja, ono čisto tehnično gnetenje jezika, ki ga usposablja, da daje svojim doživetjem tudi zunanjo podobo. Njegovo kritiko je navadno izzvalo zato šele neuspelo delo. V poročilih v tujino je tožil, da se hrvaški pesniki le slabo poglobljajo v poetiko, ne ločijo niti dvozložnih rim od trizložnih in da zlasti pesniki iz province le nekritično prevzemajo posebnosti dubrovniških pesnikov in pišejo slabe rime⁴²). Če bi hoteli izboljšati stanje, bi morali domači pesniki študirati poetiko, ustvariti dobro šolo, kakor je pisal⁴³), ki bi šele mogla dati literarnemu razmahu Gajeve Hrvatske pravo globino. »Kolo« je v tem oziru res izvrševalo vzgojno delo za mlade pesnike. Če se je srečal urednik s talentom, ki je rasel kakor divja roža, je znal mimo vseh njegovih slabosti opozoriti na njegove dobre strani in obenem pokazati z živo prisposodbo, kaj grozi daru, ki se ne trudi, da bi naravo izpopolnil z izobrazbo⁴⁴). Prav isto hibo v pesniški tvorbi, kakor jo je moral odkrivati pri hrvaških pesnikih, je grajal tudi pri srbskih iz novosadskega središča. Poročilo na Češko iz 1844 se je vprav izlilo v zaključek, da skoraj ni srbskega pesnika, ki bi razumel gradnjo pesmi in znal izbirati čiste, prave rime.⁴⁵)

Kot vzrok slabega oblikovanja pri ilirskih pesnikih je navedel Vraz Čelakovskemu že kmalu po preselitvi v Zagreb dejstvo, da na Hrvatskem ne poznajo nemškega, francoskega, angleškega in italijanskega slovstva⁴⁶). S tem je posredno postavil književno delo zapada tudi za sodobni slovanski ideal. V javnem kritičnem delovanju ni bil tako jasen. Mogli bi ga označiti z razmerjem, ki sicer ni bilo povsem ravnodušno, pač pa hladno nevtrarno. Med zapadnimi literaturami in novimi slovanskimi je videl prepad, ker je želel, da bi slovanske krenile na svojo lastno razvojno pot. Tako nov literarni program, kakor je bil zagovor, naj postanejo narodne pesmi ideal za umetno pesništvo, je nalagal kritiku, ki se je zavzemal za njegov sprejem, dolžnost, da razčleni metrično strukturo narodnih pesmi, jih razporedi po

⁴²) Vraz — Čelakovskemu 6. I. 1841, Djela V, 205.

⁴³) Vraz — Zapu 3. VI. 1843, Djela V, 301.

⁴⁴) Glej n. pr. kritiko satire Čudnovate diple, Kolo III, 125.

⁴⁵) Dopisy z ciziny (Wýtah z dopisu p. Stan. Vraze k panu Zapovi), ČČM XVIII, 622 (15. 10. 1844).

⁴⁶) Koncept pisma Čelakovskemu 6. I. 1841, Djela V, 205.

pesniških vrstah, razbere metaforiko in ostala pesniška sredstva, ki jih je iznašel anonimni ljudski kolektiv. Vraz je zabeležil iz ljudskih ust več sto narodnih pesmi, a tudi mnogo melodij. Da so ga ta vprašanja zanimala, pričajo ohranjeni rokopisni zapisi z opazkami o meri, ki si jo je označil nad tekstom. Taki zapisi so nastali po vsej priliki v primerih, ko se mu ritem po sluhu ni zdel povsem čist, ali pa je hotel z njegovo ugotovitvijo določiti najpravilnejši zapis. V njegovem javnem kritičnem delu ne najdemo primera, ko bi ob splošnih idejnih mislih razpravljaj tudi o tehnični strani posnemanja narodnih pesmi. Kritičen odnos, kakor ga je imel na primer Prešeren, je bil pri Vrazu nemogoč zaradi osnovnega razmerja do vsega, kar je bilo ljudsko. S tem, da je bilo ljudsko, je bilo pristno, izvirno narodno in s tem najvišji ideal. To mu je branilo, da bi izpreminjal pri narodnih pesmih jezik ali obliko. Za zapisovanje je bil ta odnos pravilen. Vraz ga je točno označil takoj v prvi javni kritiki: »Razumi se, da ovdě neima mēsta razsudjivanje narodnih pēsamah kao pēsamah, zašto šta nam je u věrozakonskom obziru sveto pismo, to trēba da su nam u narodnom estetičnom prave narodne pēsme: — svete i uzvišene nad svakom kritikom⁴⁷⁾. Iz vsega tega je razvidno, da je mogel videti Vraz v sebi le tolmača narodnih pesmi. Svojega osnovnega razmerja tudi pri prenosu narodne poezije v umetno ni izpremenil in to je bil pač vzrok, da ni podrobno analiziral zaklada, ki naj bi služil za vzor hrvatski umetni poeziji. Šele polemika med Babukićem in Karadžićem v »Kolu« 1847 ga je nagnila, da je v enem primeru podal nekoliko natančnejšo oznako metričnega značaja narodnih pesmi, za sribske epske pesmi.

Še dalje kot Vraz je šel v zagovoru avtohtone slovanske poezije Ljudevit Vukotinović. Tudi zanj je bil narodni duh prva zahteva v književnosti, a njen namen vzgoja ljubezni do naroda in krepitev narodne samozavesti. Da bi obvaroval hrvatsko pesništvo slehernega tujega, neslovanskega duha, ga je skušal zavarovati tako pred jemanjem tuje snovi, kot pred prodiranjem tujih pesniških oblik:

»Naša zemlja, naša domovina predstavljat će nam samo slike naše domaće, i sve ako ne sve upravo slavenske, a ono opet u duhu slavenskom. Kako prvo budemo tražili tujih živaljah, postat ćemo posiljeni (afektirani) nenaški, tuđi. U redu naših pēsamah neće nikad dobro stojati: *Sonett, oda, elegia, carmen saphicum*, itd. i sve što se mogu i ovakove stvari pisati, kano igra za dobre glave, koje pokazuju, da je jezik naš toli gibak i okretan, te se i nato privijati može; ali taj značaj neka neprima literatura naša.«⁴⁸⁾

⁴⁷⁾ Kolo I, 125.

⁴⁸⁾ Vukotinović Lj., Tri stvari knjiženstva: Ukus, sloga, kritika, Kolo III, 186.

Z dubrovniško smerjo Gajevega kroga in ekskluzivnim romantičnim slovanstvom skupine piscev okoli »Kola« se je zapirala hrvatska književnost v desetletju pred marčno revolucijo pred vsakim vplivom z zapada. Nasprotno so bile zveze s slovanskimi narodi izredno dobro organizirane. Češki prerodni delavci, na čelu s Šafaříkom, so še pred vznikom ilirskega gibanja skrbeli za čim popolnejši pregled knjižne produkcije na slovanskem jugu. Redna letna poročila za »Časopis Češkega muzeja« je sestavljal Šafařík sam, dokler ni prevzel tega dela Vraz. Vseslovenska miselnost je dobila v teh medsebojnih obveščanjih konkretno obliko. Vraz je pisal južnoslovenske preglede za praška »Časopis Češkega muzeja« in »Květy« ter za varšavsko rusko-poljsko »Денница-Јутрzenko«. V zameno za poročila, ki so jih prejeli s slovanskega juga, so pisali uredniki ali sodelavci slovanskih revij podobne referate o slovstvu pri njih in v deželah, kjer so potovali: za Čeha Karel Jaromír Erben in Sreznjevski, za Slovake Miroslav Hurban, za Ruse Peter Dubrovski, za Poljake Dubrovski in Karel Vladislav Zap, za obča dela o Slovanih Šafařík. Pri pregledih sta sodelovala tudi Rus Peter Ivanovič Preis in Slovak Ljudevit Štur, češkega je pisal deloma tudi Vraz sam. Za Bolgarijo in Makedonijo si je Vraz pomagal z rezultati znanstvenega potovanja Viktorja I. Grigoroviča, a skrbel tudi za referate o srbskih in slovenskih knjižnih razmerah (Šafařík — Miloš Popović; Matija Majar, Vraz). Do najnovejšega časa ni mogoče reči o nobeni dobi, da bi bili slovanski pisci tako povezani med seboj, kot so bili v predmarčni.

Vrazova poročila so bila določen tip onodobne slovanske literarne kritike, kakor se je izoblikovala najprej v čeških slavističnih časopisih. Nastanek hrvatske slovstvene kritike je zato povezan z razvojem češke od Jungmannove do romantične dobe. Do časa, ko se je začel pri češki kritiki učiti Vraz, je prešla že nekaj vidnejših faz. Pospravila je žetev od prvih informativnih narodno vzpodbudnih in vzgojnih sestavkov do estetskih študij o bistvu lepega v literaturi (Palacký), dalje do visokega ocenjevanja narodnih pesmi (Čelakovský, Šafařík) in že do sistematskega pregleda slovstvenega razvoja pri ostalih slovanskih narodih, zlasti južnih (Šafařík). Vraz je posnel njen način in razširil mrežo kritike v slovanskem rodoljubnem duhu na južnoslovenske dežele. Vezi, ki jih je spletel, niso bile enostransko prevzemanje: kot je sam dopisoval v vrsto slovanskih časopisov, je iskal dopisnike pri vseh slovanskih narodih, Rusih, Poljakih, Čehih, Slovakah, Srbih in Lužiških Srbih. Njegova organizacija slovstvene kritike je torej izvedla v prakso teoretično zamisel slovanske vzajemnosti, kakor jo je predlagal Kollár. Dokler je videl Vraz poglobitni del svoje naloge v obveščanju ostalih slovanskih narodov o knjižnih novostih pri južnih Slo-

vanih, ni mogel priti v zadrego z načinom, kakor je pisal svoje sestavke. Reči je treba, da je v korak spremljal razvoj slovstva. V letnih poročilih so se vrstile številke in govorile o slovnicih, slovarskih delih, pesmih, pesnitvah, povestih, potopisih, nabožnih knjigah vseh vrst, izdajah narodnih pesmi, prirodoslovnih delih, vzgojnih spisih, časopisih, dramskih delih, pamfletih, satirah, gospodarskih brošurah, zemljepisih, umetnostnozgodovinskih izdajah, zemljevidih, jezikoslovnih kartah, lingvističnih študijah, koledarjih, antologijah, zgodovinah, humorističnih delih, knjigah s področja zdravstva, spomenicah, prevodih itd. Vse to delo je imelo pomen za registracijo tiska, a je bilo breme za čistejši prijem literarnega kritika.

Vraz je bil tenkočuten poznavalec književnosti. Ali bo mogel dolgo vztrajati pri literarni kritiki, ki je iskala v pesniškem delu le slovanskega duha in posnemanje narodnih pesmi? Preizkusni kamen za njegovo kritiko bi bila prva zares umetniška tvorba, ki bi se pojavila na ilirskem knjižnem trgu. Produkcija je bila okoli 1840 šibka in ni zaznamovala takih del.

Kljub temu opazimo v Vrazovih literarno kritičnih načelih takoj po izidu »Kola« neko iskanje. Črta izdaja napor, da bi se izognil ozkosti romantično-slovanske smeri in izpolnil vrzel, ki je nastala z odpovedjo literarnemu kozmopolitizmu. Rešitev je skušal najti najprej pri Čehih. S pismom 8. avgusta 1842 je prosil Erbena, naj mu obrazloži šolo novejših čeških piscev. Praški odgovor ni bil zadovoljiv. Erben je priznal, da ne more ustreči, ker kake 'češke šole', to je značilnosti, ki bi veljala za vse češke pisce, ali vsaj za večino, ni. Namesto tega je še enkrat podal historiat, kako je prišlo pred petdesetimi leti, ko so rabili češki jezik samo še po predmestjih, do preroda, in pa oris zablod, do katerih je prišlo v češki književnosti v najnovejši dobi. Zablodi sta bili dve: vseslovanski mesijanizem in byronizem. V prvi so začeli kovati vseslovanski knjižni jezik, ki naj bi ga rabila samo inteligenca, z drugo so uvajali v češko življenje razrvačnost, temo in grozo, misli na smrt in pokopališče in nagnjenje k bolečinam, za katere je Erben sodil, da ni bilo vzrokov⁴⁹). Erbenovo literarno pismo je Vrazu pač nakazalo smeri češkega leposlovja, a ne poti, po kateri naj bi šla tudi ilirska književnost. Pravilno smer je našel ilirski literarni kritik v novem razvoju ruske književnosti.

3

Puškina ni odkril Hrvatom šele Vraz. Prvo opozorilo nanj najdemo v Gajevi »Danici«.

⁴⁹) Erben K. J., Literatura česka od god. 1841 (Dopis St. Vrazu), Kolo III, 1843, 98—106 (pismo z dne 15. IX. 1842).

»Danica« sicer ni posvečala pažnje tujim literarnim pojavom. Mrzlično delo, s katerim je izgrajeval samoniklo osnovo za bodoči kulturni razvoj, njenemu krogu ni dopuščalo, da bi se mnogo razgledovali po zunanjih vzorih. Toda o Puškinu je prinesla 13. junija 1837 za svojo dobo izčrpen življenjepis in opis dela⁵⁰). Poudarjena je bila ugotovitev, da je Puškin pesnil in pisal v jeziku, ki ga je zajemal iz živega ljudskega govora in je zato prvi ruski narodni pesnik. Članek je uredništvo po vsej priliki posnelo iz kakšnega slovanskega časopisa po Puškinovi smrti meseca februarja istega leta.

Pri Vrazu opazimo izpremembo po obisku Sreznjevskega na Hrvaškem spomladi 1841. Mladi ruski znanstvenik je znal predočiti pomen Puškina za razvoj ruske književnosti s tako prepričevalnostjo, da ga je na mah dvignil nad vse slovanske pesnike. V sredini 1841 je Vraz v korespondenci s Čehi že rabil nov argument za polemiko z dubrovniško smerjo: Dalmatincem manjka ona popolnost, nad katero toliko uživajo ruski občudovalci Puškina⁵¹). V mislih je imel Puškinov jezik, njegovo povezanost z rusko ljudsko tradicijo in domačo, rusko snov njegovih pesmi in proze, elemente, ki so dokončno prelomili s cerkveno-ruskimi primesmi jezika in s klasicizmom. V Puškinu je našel vzor, ki je družil slovansko samobitnost z globino pesniškega pojava. Že drugi zvezek »Kola« je prinesel hrvaški prevod Puškinove »Pikove dame«.

Proza je predstavljala težko vprašanje ilirske književnosti. Predstavniki meščanstva, ki so postali nosilec ilirskega gibanja, so bili vzgojeni v latinskem, nemškem in madžarskem jeziku. Njihova korespondenca v hrvaškem jeziku in publicistično delo sta se še dolgo borila z začetniškimi težavami pri iskanju besednega zaklada in pri tvorbi stavkov. Pripovedniki Gajeve dobe so orali v ledino, zato so bili v zadregi tako za snov povesti kot za prozni jezik. Tradicije umetniškega pripovedništva ni bilo. Kar je bilo dotlej izdanj v nevezani besedi, so služila le pouku in razvedrilu. Pripovedni jezik se je šele ustvarjal vzporedno z razgovornim jezikom narodno prebujene meščanske plasti. Proze sta se oprijela le dva pisca, Ivan Kukuljević⁵² in Vukotinović. Kukuljević je poleg svoje povesti s snovjo iz srbskega življenja »Bugarin« priredil Karamzinovo povest »Marta«.

Češki slavistični časopisi, ki so v mnogočem služili za zgled, so v tej dobi še podcenjevali prozo. K zgodovinski povesti so se zatekali pisci kot k sredstvu za širjenje narodne zavesti. Imele so isto kulturno-politično nalogo kot znanstveni, zgodovinski in jezikoslovni spisi ter pesništvo generacije Šafařika, Hanke,

⁵⁰) Puškin, Danica Ilirska III, 85—8.

⁵¹) Vraz — Čelakovskemu med. 15. in 26. VII. 1841, Djela V, 272.

⁵²) Razna dēla Ivana Kukuljevića Sackinskoĝa, Dio I. Pripovēdke, u Zagrebu 1842.

Palackega in Čelakovskega, toda objavljali so jih le almanahi, ki so bili namenjeni bolj razvedrilu, a ne vodilni časopisi.

V takem stanju je Vraz v »Kolu« podal z objavo Puškinove »Pikove dame« primer nove proze, ki je imela v snovi še romantičen navdih, a v dejanju, značajih in opisu družbe že realistično osnovo. Za Vraza je bila novela pomembna zategadel, ker je imela snov zajeto neposredno iz ruske sodobnosti. Vprašanje stare aristokratke »Kaj, mar obstoje tudi ruski romani?«, je odkrivalo tudi za hrvatsko prozo neko načelno stran za razvoj vsega leposlovja. V poročilih za zunanji slovanski svet je Vraz analiziral okoliščine, zakaj ne more priti do močnejšega razcveta pripovedništva pri Hrvatih. Sprevidel je, da je poglavitni vzrok družben: hrvatski literati živijo v mestih, kjer tudi rojeni Hrvati mislijo v tujem jeziku in se služijo pretežno s tujim občevalnim jezikom⁵³). Povestim, ki nastajajo v takem okolju, manjka živi narodni duh, prav tisto, kar naj bi bilo bistveno za vsako dobro slovansko literarno delo. Vraz si je resnično želel, da bi se število hrvatskih proznih piscev pomnožilo, produkcija poglobila in začela obravnavati domačo problematiko. Za najbolj potrebno zvrst je smatral povest, ki bi vzbudila zanimanje širokih krogov ilirske družbe in podprla narodno gibanje. Svojo nalogo bi izpolnila edinole, če bi bila pisana v ljudskem razgovornem jeziku. Tak dnevni občevalni jezik je našel pri Puškinu. Zato je v literarno kritičnem delu »Kola« napeljal hrvatske prozne pisce k prvim ruskim realistom: »Ne moremo drugače, kakor da priporočimo vsem, ki pišejo pri nas povesti, naj bero Puškinove in Gogoljeve povesti ter se potrudijo, da bodo za nas Ilire v našem duhu tisto, kar sta ta dva pisca v ruskem duhu za brate Ruse«⁵⁴). Gogolja je predstavil južnim Slovanom Peter Dubrovski že 1842, ko je pisal v pregledu za »Kolo« o »Mrtvih dušah«. Napovedal je, da ustvarja Gogolj s svojo satirično prozo novo obdobje v ruski književnosti.⁵⁵) Po »Денници-Јутрзенки« je Vraz spoznal tudi Lermontova, katerega »Junak našega časa« je doživljal tam svoj ponatis.

Sporno vprašanje ilirske književnosti je bil še vedno knjižni jezik, ki se zaradi boja dveh šol ni mogel normirati že v začetku novega razvoja. Dubrovniški tradicionalizem je zaviral realizem v jeziku. Dokler to vprašanje ni bilo urejeno, je zasenčevalo in odrivalo vsa druga. Zato je razumljivo, da se je Vrazovo utiranje realistične smeri osredotočilo predvsem na boj za ljudski jezik. Novejši razvoj ruske proze mu je služil kot argument v okviru jezikovne kritike, ob katere ostrini so ostale vse druge pridobitve nove ruske književnosti v medli oprede-

⁵³) Vraz, *Обозрѣние литературы южнихъ Словянъ за 1842, Денница — Јутрзенка II, 1843. III, del, 42—3.*

⁵⁴) J. R. iz Cerovca, *Ilirska literatura, Kolo II, 106.*

⁵⁵) Dubrovski P., *Ruska i poljska literatura, Kolo II, 93—4.*

litvi njenega 'narodnega duha'. Delo Puškina in Gogolja je vzbujalo pri južnih Slovanih občudovanje predvsem zaradi svoje globoke nacionalnosti.

Ustanovitelj hrvatske literarne kritike je pravilno opredelil odnos, ki naj bi ga imeli hrvatski pisci do ruske književnosti. Ni se zavzemal za zunanje posnemanje. Postala naj bi Hrvatom vzor, kako izoblikovati knjižni jezik in ustvariti iz literature umetnost, ki bo koreninila v domači zemlji, obravnava domačo problematiko in služila svojemu ljudstvu. Vrazovo slovanstvo se je poglobilo. Ko je primerjal domače razmere z zapadom in z razvitejšimi slovanskimi narodi, je moral razmišljati, zakaj je slovanski jug kulturno, politično in gospodarsko zaostal in zakaj so prišli južni Slovani tako pozno do možnosti, da si grade lastno kulturo. Študij zgodovine ga je vedel k spoznanju, ki je postavilo njegov slovanski mesijanizem na živo stvarnost. Vprav Vraz je bil pisec, ki je v predmarčni dobi opozoril zunanji svet na breme, ki so ga morali vzeti nase balkanski Slovani v obrambi evropske kulture. Predstavljali so živi zid, ob katerem so se stoletja odbijali tisoči in tisoči turških narodov. Ko je pisal 1842 za poljsko in rusko javnost svoj prvi veliki pregled kulturnega življenja južnih Slovanov, mu je postavil na čelo naslednje ugotovitve:

»Mi (t.j. južni Slovani) branimo svoje narodne dobrine, najstarejše in najsvetejše pravice svojega naroda — jezik, navade itd., slavne spomine dedov in očetov, ki so prelivali svoje kri skoraj na vseh poljanah, kjer sta se odločevala sreča in blagostanje Evrope. To je bila žrtev, ki smo jo doprinesli za boljše čase človeštva. Sedaj se trudimo, da bi nadoknadili, kar niso mogli storiti naši dedje in očetje, ko so služili koristim vse Evrope in niso mogli skrbeti za svoj lastni duševni dvig. Evropa je med tem pod slovanskim ščitom cvetela, se prosvetlila in si ustvarila splošno blagostanje.«⁵⁶⁾

Hrvatske pokrajine so predstavljale preveč pisan mozaik, da bi bil zmogel tedanji pisec, ki ni imel v tem nobene tradicije, zajeti z literaturo neposredno v sodobnost v vsej njeni širini. Vsaka dežela je imela svoje posebnosti in zelo različen značaj. Mlado, narodno prebujeno meščanstvo se je šele oblikovalo, pripovedništvo še ni moglo dozoreti do tolikega realizma, da bi moglo upodabljati njegove notranje konflikte. Pač pa so imele vse južnoslovanske dežele v preteklosti in deloma tudi še v tej dobi neko skupno črto: izredno težak boj za nacionalno samostojnost. Nova književnost je začela iz njega zajemati svojo snov.

Ko je bila zmaga nad dubrovniško smerjo v bistvu že zagotovljena in so se začeli kazati novi razgledi za književnost v

⁵⁶⁾ St. Vraz, *Обозрѣніе литературы южныхъ Словянъ за 1842. Денница* — Jutrzenka, II, 1843, III. del, 21—2.

ožjem ilirskem okviru, je posegel Vraz s svojo kritiko literarnega jezika in književnosti še k Srbom. Jezikovno enotnost Srbov in Hrvatov je motil tradicionalni srbski književni jezik z mnogimi primesmi cerkvene slovanščine in starega ruskega književnega jezika. Novosadski kulturni center se je še vedno upiral Karadžićevi reformi. Vraz je napisal za Subotičev „Сербскій Лѣтописъ“ študijo o srbskem knjižnem jeziku, ki je obenem njegov najobširnejši spis o razvoju ruskega knjižnega jezika.⁵⁷⁾ Zopet enkrat nas preseneti zrela sodba ilirskega kritika o vprašanju, o katerem dotlej ni izčrpnije pisal. Da bi ponazoril nesmisel, ker so se srbski pisci še oklepali stare oblike jezika, je orisal Vraz čiščenje ruskega knjižnega jezika od Lomonosova preko Deržavina, Karamzina in Žukovskega do Puškina in Gogolja. Razvojna črta ruskega knjižnega jezika je šla od jezika cerkve in aristokracije do naravne ruske ljudske govornice. Po ruskem zgledu je nasvetoval srbskim piscem, naj izločijo iz jezika cerkveno-slovanski in ruski besedni zaklad in sprejmejo Karadžićevo reformo, kar je pogoj, da se bo srbska književnost po jeziku in duhu približala ljudstvu in obenem Hrvatom, ki so že sprejeli štokavščino za svoj knjižni jezik. Tudi pri srbskem primeru Vraz ni mogel preiti do pravih literarnih vprašanj, dokler ni bilo rešeno vprašanje jezika.

V letih 1946 do 1947 je dosegla književnost pri Hrvatih in Srbih svoj prvi veliki vzpon. Izšli so »Prvenci« Petra Preradovića, ep Ivana Mažuranića »Smrt Smail-age Čengića«, Njegošev »Gorski vienac« in »Pesni« Branka Radičevića.

V vsem pesniškem delu, ki je nastalo v tej dobi, se vije kot rdeča nit neka skupna črta: heroizem južnoslovanskih narodov v boju za svobodo. Včasih se nanaša na preteklost, včasih na sodobnost. Stanko Vraz, kritik, ki se je najbolj zavzemal za novo smer, je pripravil že okoli 1848 »Literaturno — kritičen spis« z vrsto literarnih študij, ki so pomenile dokončni obračun s preteklim in tolmačenje novega. Prvi del je vseboval analizo Gunduličevega, Djordjevičevega, Čubranovičevega, Hektorovičevega in Lucičevega pesniškega dela in predstavljal pač Vrazovo poslednjo polemiko z dubrovniško smerjo. Drugi je bil posvečen novemu razvoju, zgrajen na razpravah o Njegošu in Preradoviću ter Prešernu. Rokopis je šel po Vrazovi zgodnji smrti v varstvu Matice Hrvatske v izgubo. Mnoga in težka iskanja dobe so se v novem literarnem razmahu razvojljajala. Jezik novega pesniškega dela se je približal ljudskemu jeziku; dasi se v njem ponekod še čuti dubrovniški vpliv, pomeni zmago nad Gajevim jezikovnim programom. Po svoji idejni strani sodela nesporno bližja slovanski domoljubni romantiki kot zre-

⁵⁷⁾ Враз Ст., Мисли о књиженству, Сербскій Лѣтописъ за год. 1847 (Будим), часть первая, Год. XX, кн. 72, 131—8.

lemu realizmu. In vendar so v njem realistične klice: realizem pomeni njihova jezikovna smer, uodabljanje zgodovinske snovi na podlagi študija, naslonitev na konkretne zgodovinske dogodke in psihološki oris značajev. Predvsem pa predstavlja začetek realizma delež, ki ga je vzela nase književnost v političnem boju ljudstva. Pesniška dela tega obdobja so imela ogromen pomen za narodovo življenje: bila so del njegovega boja, pesniška podoba boja, podpora in pomoč v boju. V tem je bil njihov globoki nacionalni pomen.

Резюме

НАЧАЛО БОРЬБЫ ЗА РЕАЛИСТИЧЕСКОЕ НАПРАВЛЕНИЕ В ХОРВАТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Ф. Петре

Статья охватывает период времени от 1835 до 1848 года. В рамках политического движения, известного под названием „иллиризм“, основателем которого был Людевит Гай, появилась повышенная литературная деятельность в Хорватии. И политическое и литературное движение означали появление на сцене первого в хорватской истории гражданского поколения. Политическая борьба велась против настоячивых венгерских стремлений утвердить своё преобладание над исконными хорватскими областями — Хорватией, Далмацией и Славонией, но пока что не и за внутреннее обособление в Хорватии, не за освобождение от феодализма. В своём литературном развитии Хорватия до того времени имела две более сильные традиции: раннюю, рагузскую, из эпохи возрождения, и позднюю, кайкавскую. В намерении проширить политический иллиризм и на остальных южных славян, Гай ввёл в 1836 году штокавский литературный язык вместо тогдашнего кайкавского. Одновременно он хотел создать из литературы центральный нерв народного возрождения. А чтобы укрепить её, Гай, одновременно со введением штокавского говора, ставит новую литературу на старый рагузский фундамент. Поэты, сгруппированные около народного движения — а они были в большинстве — берут язык, синтаксис и формы мёртвой рагузской поэзии. И молодое поколение поэтов идёт путём рагузского традиционализма.

Против исторической традиции в новой литературе восстаёт поэт Станко Враз, привлекает на свою сторону Людевита Вукотиновича, оба основывают первый хорватский литературно-критический журнал „Коло“ и выступают в пользу славяно-романтического направления в литературе. По их взглядам, новая литература должна была бы расти из народного творчества, принять в художественную поэзию язык, формы, а до некоторой степени даже и мотивы народной поэзии. Вукотинович считает, что всякое употребление неславянских форм в иллирской поэзии — од, элегий, сонетов и т. д. — приносит вред. Романтическо-славянское направление создаётся под непосредственным чешским влиянием. Враз поддерживает оживлённую переписку с Че-

лаковским, Шафариком и другими чешскими славистами и, по их образцу и под влиянием программы Коллара о славянской взаимности, организует широкое, взаимное, славянское литературное общение.

Посещение Измаилом И. Срезневским Загреба в 1841 году привело к новой перемене литературных взглядов Враза. Основатель хорватской литературной критики познакомился с новой русской литературой и с развитием русского литературного языка. „Коло“ публикует первый перевод Пушкина, Пиковую даму. Литературная критика советует хорватским писателям углубиться в творчество Пушкина и Гоголя, приблизить, как они, литературный язык к языку народа, принять в литературу домашнюю проблематику и насытить иллирскую литературу народным духом. Это ещё не реализм, но уже начало реалистического метода. Критик Враз обращает внимание на особенное положение южнославянских народов, которые в течение столетий были оплотом Европы против турецких вторжений. В то время как Запад развивался экономически и культурно, южные славяне истекали кровью в страшно тяжёлой борьбе.

Рагузский традиционализм понемногу ослабевает, новая литература берет в качестве своего главного сюжета историческую борьбу против чужеземцев. Литературный язык приближается к народному говору. Национальный героизм и борьба за свободу ложатся в основание всех значительных литературных творений того периода у Хорватов, в особенности в лирике Прерадовича и в эпическом произведении Ивана Мажуранича „Смерть Измаила-аги Ченгича“.

Когда борьба в хорватской литературе была близка к победе, Станко Враз выступил и против русско-церковно-славянской традиции в сербской литературе. В статье, напечатанной в журнале „Сербский Летопись“ за 1846 год, он даёт картину развития русского литературного языка от Ломоносова до первых русских реалистов и указывает на ошибочность следования старой литературной традиции у сербов, которая тормозила новейшее литературное развитие.

Résumé

LE COMMENCEMENT DE LA LUTTE POUR LES IDÉES RÉALISTES DANS LA LITTÉRATURE CROATE

par
F. Petre

L'étude *Le commencement de la lutte pour les idées réalistes dans la littérature croate* embrasse la période qui s'étend de 1835 à 1848. Dans le cadre du mouvement politique illyrien commencé par Ljudevit Gaj on en vint bientôt, en Croatie, à un redoublement d'activité littéraire. Et ce mouvement à la fois politique et littéraire marque l'entrée en scène, dans l'histoire croate, de la première génération bourgeoise. La lutte politique fut menée contre les prétentions hongroises, qui tendaient à la domination des pays de tout temps croate, la Croatie, la Dalmatie, la Slavonie, mais pas encore la nécessité de la lutte sociale pour l'élimination des privilèges du féodalisme. Au cours de son développement littéraire, la Croatie avait eu jusqu'alors deux grandes traditions: celle de l'ancienne renaissance ragusaine des XVI-e et XVII-e siècles et celle de la nouvelle école kaïkavienne. Afin de répandre les idées politiques de l'illyrisme chez les autres Slaves du Sud, Gaj remplaça, en 1836, le parler kaïkavien employé jusqu'alors par le parler chtokavien. Il voulut faire d'un coup de la littérature la clef de voûte de la renaissance populaire. Afin de

donner plus de force à la nouvelle école, Gaj, au moment où il introduisait le parler chtokavien, restaura l'esprit et les formes poétiques de la littérature ragusaine. Les poètes qui s'étaient groupés autour du mouvement national, et ce fut la majorité, reprirent la langue, la syntaxe et les genres de la poésie désuète de Raguse. Et la nouvelle génération de poètes suit les idées du traditionalisme ragusain. Stanko Vraz s'élève alors contre cette tradition historique, gagne à ses opinions Ljudevit Vukotinović et fonde avec lui la première revue de critique littéraire »Kolo« et les deux écrivains adoptent les idées du romantisme slave. D'après leurs conceptions, la littérature nouvelle devrait sortir des chants populaires, en prendre la langue et les formes, la poésie artistique devrait même, dans une certaine mesure, y puiser des motifs. Vukotinović considère comme nuisible toute innovation qui introduirait dans la littérature illyrienne de genres non slaves tels que l'ode, l'épique, le sonnet etc. Le mouvement slave romantique subit directement l'influence tchèque. Vraz est en correspondance suivie avec Čelakovský, Šafařík et autres slavistes tchèques et, à leur exemple et sous l'influence du programme d'entraide et de collaboration slaves de Kollár, il organise un système mutuel d'échanges et de relations culturelles slaves. Le séjour de Izmaïle I. Sreznevski, en 1941, à Zagreb, apporte de nouvelles modifications aux principes littéraires posés par Vraz. Le fondateur de la nouvelle critique littéraire fait connaître la littérature russe, la revue »Kolo« publie la première traduction de *la Dame de pique* de Pouchkine. La critique littéraire conseille aux écrivains croates d'approfondir les œuvres de Pouchkine et de Gogol, de rapprocher, à leur exemple, la langue littéraire du parler populaire, de traiter des questions et des problèmes du terroir et d'animer leurs poèmes lyriques par l'esprit populaire. Ce n'est pas encore du réalisme mais des essais de méthode réaliste. Le critique Vraz attire l'attention des écrivains sur le rôle historique joué par les Slaves du Sud qui ont été le rempart de l'Europe contre les invasions turques. Tandis que l'Occident se développait tant au point de vue économique que culturel, les Slaves du Sud versaient leur sang dans d'effroyables et meurtriers combats. Le traditionalisme ragusain perd lentement du terrain. La littérature nouvelle prend en grande partie ses sujets dans la lutte historique de la résistance nationale. La langue littéraire va se rapprochant du parler populaire sorti de la bouche même du peuple; l'héroïsme national et la lutte pour la liberté se trouvent à la source du plus grand nombre des publications de cette époque, surtout dans les poèmes lyriques de Preradović et l'épopée d'Ivan Mažuranić *Mort de Smilaga Čengić*.